सामायक-रहस्य.

सेयंवरो व आसंवरो व बुद्धो अहव अन्नो वा ।
समभाव भावि अप्पा लहइ मुख्खं न संदेहो ॥

હઠીચંદ સૌભાગ્યચંદ શાહ.

શ્રી

सामायक-रहस्य.

(અર્થ, હેતુ, વિધિ સહિત.)

પ્રયોજક અને પ્રકાશક,

દલીચંદ સૌભાગ્યચંદ શાહ.

મુળી (કાઠિયાવાડ.)

(પ્રથમાવૃત્તિ-પ્રત ૭૫૦.)

વીરસંવત્ ૨૪૩૭. વિક્રમાર્ક ૧૯૬૭.

અમદાવાદ.
ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

...ો કરનારે

કીંમત દોઢ આનો.

સમર્પણ.

પૂજ્યપાદ પંડિતવર્ય

મુનિ શ્રી નાગજી સ્વામીના

ચરણકમળમાં.

(હરિગીત.)

મમ બાલ્ય વયથી આપ પર, ને આપની પ્રજ્ઞા પરે;
શ્રદ્ધા અનુપમ ધારૂં છું, તમ દર્શને નેત્રો ઠરે;
આપે કરેલા જ્ઞાનદાન તણું જ, આ પરિણામ છે;
તો હો સમર્પણ તે કૃતિ મમ, આપના શુભ નામને!

દાસાનુદાસ,

દલીચંદ સાભાગ્યચંદ શાહ.

આભાર.

લીંબડી સમુદાયના પંડિતવર્યે મુનિ શ્રી નાગજી સ્વામીના સદુપદેશથી સુરતનિવાસી રા. રા. ગુલાબચંદ કલ્યાણચંદે આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે જે પી છે તે માટે તેઓશ્રીનો આભાર માનું છું.

મુખવચન.

સામાયિકનું રહસ્ય, સામાયિક શું છે તેનો સૂક્ષ્મ વિચાર કરી, તેમાં ઉંડા ઉતરી તેના ભાવ—આશય જાણી તેનું પાલન વિચાર—આચારમાં થતું જ રહે એવા દૃઢ પ્રયત્નોને અંતે જ પમાય છે. આવા દૃઢ પુરૂષાર્થવાળા સદા વિરલા જ હોય છે.

નિરપખ વિરલા કોઈ, દેખ્યા જગ સહુ કોઈ— અવધૂ.
સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત જાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ— અવધૂ.
રાવ રંકમેં ભેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમલેખે— અવધૂ.
નિંદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવિ આણે— અવધૂ.
—ચિદાનંદ.

જ્યાં સમભાવ છે ત્યાં જ શાંતિ છે, ત્યાં જ આનંદનો અવધિ છે. અનંત ભવચક્રથી તદ્દન અળગા કરનાર આ સમતા છે; તે સમતાદેવીનો પાલવ ગ્રહણ કર્યા વગર દુઃખમાંથી ઉગરવાનો બીજો ઉપાય નથી.

સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિ ભાવ રે;
મુક્તિ સંસાર બેઉ સમ ગણે, મુણે ભવજલનિધિ નાવ રે —**શાંતિ.**

સમતાવંત કોણ? તે ઉપરના અમૂલ્ય અધ્યાત્મવચનો-પરથી સ્પષ્ટ રીતે પરખી શકાય તેમ છે. આવી સમતા 'સામાયિક' એ શબ્દથી ઓળખાતી ક્રિયામાં કઇ રીતે ગર્ભિત રીતે સમાયેલી છે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવાથી જ સામાયિક કરનારે સામાયિક કર્યું છે તેમ કહેવાય છે. બાકી તો

ઘાંચીનો બળદ ગમે તેટલું ચાલે પણ ત્યાંનો ત્યાં, તેમ દ્રવ્ય સામાયિક ગમે તેટલી વગર વિચાર્યે, હેતુ સમજ્યા વગર, આશય સાચવ્યા વગર કરીએ તોપણ તે બધી એક ભાવસામાયિક-ની તોલે આવતી નથી.

પ્રાચીન મહર્ષિઓએ સામાયિકમાં પંચપરમેષ્ઠીને પ્રથમા-રંભે નમસ્કાર, ગમનાગમની ક્રિયા વગેરેમાં થતી જીવવિરા-ધના માટે પશ્ચાત્તાપરૂપી મિથ્યા દુષ્કૃત લેવું, શરીરની હલન-ચલન આદિ ક્રિયા માટે જરા છૂટ લઇ નિરાબાધ ધ્યાનપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો, પરમપૂજ્ય ધર્મદાતા આત્મમાં પ્રકાશ પાડી પરમાત્મન્ પ્રત્યે માર્ગ સુચવનારા ચોવીશ તીર્થંકરોનું સ્મરણ આદિ તેમ જ તે દરમ્યાન શુદ્ધ વિચારને જ પુષ્ટ કરનાર સ્વાધ્યાય કરવાના નિયમ આદિ નાંખી સમભાવ પ્રત્યે જ—સમતાની સન્મુખ જ જીવને રાખવાની જે ક્રિયા વિહિત કરેલી છે, તે યથાસ્થાને જ છે; અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી સામાયિક 'મોક્ષાંગ' જ બને તેમાં નવાઈ નથી.

મુનિ તણા આચારમાં, કે જગત્‌ના વ્યાપારમાં;
જે જે અંશે રાગ—દ્વેષ, મોહને સંહારીએ—
દિવ્ય અક્ષય આત્મઅંશ, સ્પષ્ટ સ્ફૂરતા તદંશ;
આત્મ ગુણ ઘાતી કર્મ, ધ્વંસ કરી વિદારીએ—
મોક્ષ અંગ સામાયિક, વ્રત સુચિત્ત ધારીએ.

વીરાત્ ૨૪૩૭, ભાદ્રપદ વદી અષ્ટમી.
મુંબઈ.

વીરભક્ત.

श्री

सामायक-रहस्य.

સામાયક વ્રત.

सम=સમભાવ+**आय्**=આગમન+**अक** (પ્રત્યય)=**समायक** અને પ્રથમાક્ષરના સ્વરની વૃદ્ધિ થતાં **सामायक** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. સમભાવ-શમતા-ઉપસર્ગનું આત્માપ્રતિ આગમન થાય અર્થાત્ આત્માને શમતાનો લાભ થાય તે જ **सामायक**.

અનંત ભવો પરિભ્રમણ કર્યા પછી, સઘળી જાતના જીવોની યોનીમાં જન્મ, જરા અને મરણનાં અનંત દુઃખો સહન કર્યા પછી ગત ભવનાં કોઇ પુણ્યોદયથી અમૂલ્ય મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયો છે કે જે દેહ અનંત કર્મો બાંધવા છોડવાની શક્તિ ધરાવે છે. મોક્ષ બંદરમાં જવાને આ દેહ ઉત્તમ નાવરૂપ છે. તેનો સદુપયોગ કરનાર અર્થાત્ કર્મને હણનાર

'સમભાવ'ને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વસ્ત્રને ઉજળું કરવા માટે સાબુ, પાણી તથા પ્રયત્ન ઇત્યાદિની જરૂર પડે છે, તેમજ આત્મા સાથે અનંત ભવથી સંબંધ ધરાવનાર કર્મોરૂપી મેલને દૂર કરવાને વ્રતરૂપ સાબુ અને એકાગ્રતારૂપ જળ સાથે પ્રયત્નની જરૂર છે.

સામાયકના પાઠોની યોજના.

અઢાર પાપસ્થાનકોથી ભરપૂર બનેલાં કર્મોવડે વીંટળાએલા આત્માને વિનયયુક્ત–નમ્ર બતાવવા માટે પ્રથમ પંચ પરમેષ્ટીને નમસ્કાર કરવાની જરૂર છે. નમસ્કાર કરવાનો વિધિ શીખવનાર પાઠ તે સામાયકનો બીજો પાઠ 'તિખ્ખુત્તા' નો છે. સહેજ પણ નિર્મળ થએલા આત્માએ વધારે નિર્મળ થવા, કરેલાં પાપોને એકાગ્ર ચિત્તે યાદ કરી હવે પછી તેવાં પાપો ન થાય તેવી દઢતા ઉત્પન્ન કરનાર તૃતીય પાઠ 'ઇરિયા વહી' નો છે. આત્માને વધારે ને વધારે નિર્મળ બનાવવા અને ચિત્તને એકાગ્ર રાખવા માટે કાયા, શ્વાસોશ્વાસ, વગેરે હલાવ્યા ચલાવ્યા વિના માત્ર મનમાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા માટે ચતુર્થ 'તસ્સ ઉત્તરી' નો પાઠ છે. આત્મા આટલો શુદ્ધ થયા પછી શ્રી અરિહંતના ગુણાનુવાદની જરૂર છે કે જે ગુણાનુવાદથી આત્મા સાથે વળગેલાં કર્મો દગ્ધ થઇ જાય છે. તેને માટે પાંચમો "લોગસ્સ" નો પાઠ છે.

બત્રીશ દોષ.

આવા ઉત્તમ મંત્રોથી યુક્ત ‘ સામાયક વ્રત ’ ને માટે બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) સુધી યથાનિયમ એકાગ્ર ધ્યાનમાં બેસવું. આ એકાગ્ર ધ્યાનની પ્રાપ્તિને માટે મન, વચન અને કાયાને નિયમનમાં રાખવાં જોઇએ. મન, વચન અને કાયાથી ૩૨ દોષ થઇ જાય છે. એ દોષોમાંથી નિવૃત્ત થવાને માટે તે દોષો જાણવાની જરૂર છે. ૧૦ દોષ મનના, ૧૦ દોષ વચનના અને ૧૨ દોષ કાયાના મળી એકંદર ૩૨ દોષ થાય છે તે નીચે મુજબઃ—

મનના દોષ.

૧. અવિવેક દોષ—સામાયક કરે પણ તેનાં ફળ, સાધન, વ્યવહાર, નિશ્ચય આદિ સમજ્યા વગર કરે.

૨. યશવાંચ્છા દોષ—કીર્તિની વાંચ્છના કરે. (સામાયક સિદ્ધ ગતિ આપનારૂં છે એ સમજે નહિ.)

૩. ધનવાંચ્છા દોષ—સામાયકથી ધનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરે.

૪. ગર્વ દોષ—ગર્વ-અભિમાન કરે.

૫. ભય દોષ—ભય યા તો નિંદા થવાની બ્હીકથી સામાયક કરે.

૬. નિદાન દોષ—સામાયિકના મહત્ત્વ ફળને ન વિચારતાં પુત્ર ધનાદિનું નિયાણું કરે.

૭. સંશય દોષ—સંદેહયુક્ત સામાયક કરે. ફળનો સંદેહ રાખે.

૮. કષાય દોષ—કષાય, રોષ, ગુસ્સાથી સામાયક કરે (કોઇને જવાબ ન દેવાની ઇચ્છાએ).

૯. અવિનય દોષ—ગુરૂ આદિકના વિનય રહિત સામાયક કરે.

૧૦. બહુમાન દોષ—માત્ર માનથી, નહિ કે ભક્તિભાવથી, સામાયક કરે.

વચનના દોષ.

૧. કુત્સિત વચન દોષ—કોઇને લજ્જા, ભય, ગુસ્સો ઉપજે તેવું વચન બોલે.

૨. સહસાતકાર દોષ—આગળ પાછળનો ઉપયોગ રાખ્યા સિવાય વગર વિચાર્યું બોલે.

૩. અસદ્દારોહણ દોષ—કોઇ ઉપર તહોમત મૂકે.

૪. નિરપેક્ષ વાક્ય દોષ—સૂત્રોની અપેક્ષા વગરના સ્વમતિ શબ્દો બોલે.

૫. સંક્ષેપ દોષ—પાઠ સંક્ષિપ્તથી બોલે.

૬. કલહકર્મ દોષ—કોઇની સાથે કલેશ કરે.

૭. વિકથા દોષ—સઝાય, ધ્યાન, ધર્મ, મહાપુરૂષોના ચારિત્ર આદિ છોડી રાજ્યાદિકની વાતો કરે.

૮. હાસ્ય દોષ—કોઇની મશ્કરી કરે.

૯. અશુદ્ધ પાઠ દોષ—સામાયકના પાઠો અશુદ્ધતાથી બોલે.

૧૦. મુણમુણ વચન દોષ—માખીની પેઠે બણબણ બોલે, એકદમ ઉતાવળથી પાઠ બોલી જાય.

કાયાના દોષ.

૧. પગ ઉપર પગ ચઢાવી બેસે, વિનય રહિત બેસે, ઉદ્ધતાઇથી બેસે ઇત્યાદિ.

૨. ચલાસન દોષ—આસન સ્થિર નહિ રાખતાં ચલાયમાન કરે.

૩. ચલદૃષ્ટિ દોષ—આડી અવળી નજર ફેરવે. (માત્ર નાક ઉપર દૃષ્ટિ રાખી ધ્યાન ધરવું જોઇએ).

૪. સાવદ્યક્રિયા દોષ—કાયાથી કાંઇ ક્રિયા, ચાળા કરે અથવા સંજ્ઞા કરે.

૫. આલંબન દોષ—દીવાલ થાંભલાને પીઠ લગાડી બેસે.

૬. આકુંચન પ્રસારણ દોષ—કાંઇ પણ કારણ વગર હાથ પગ સંકોચે, લાંબા કરે.

૭. આલસ્ય દોષ—આળસ મરડે, ટાચકા ફોડે, કેડ વાળે ઇત્યાદિ.

૮. મોટન દોષ—આંગળીઓ વાંકી કરી ટાચકા ફોડે.

૯. મલસ્ય દોષ—શરીરમાંથી મેલ ઉતારે (પુંજ્યા વિના).

૧૦. વિમાસણુ દોષ—હાથનો ટેકો દે, ગળે હાથ દઈ બેસ.
૧૧. નિદ્રા દોષ—નિદ્રા લે.
૧૨. શરીરે બહુ વસ્ત્ર ઓઢે.

સામાયકનાં ઉપકરણ.

ઉપરના બત્રીશ દોષ ધ્યાનમાં રાખીને સામાયક કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું અને એ દોષ પોતાની સામાયકમાં આવે નહિ એ યાદ રાખવું. સામાયક કરતી વખતે નીચેનાં ઉપકરણો તેને યોગ્ય વિધિ સાથે ઉપયોગમાં લેવાં:—(૧) મોહપત્તિ પડીલેહણ કરીને બાંધવી. (૨) પાથરણું જોઇને પાથરવું. (૩) ગોછો અથવા રજોહરણ પડીલેહણ કરી રાખવો. (૪) લઘુનીતિનું ભાજન (પાત્ર) જોઈ રાખવું. (૫) પહેરવાનું કપડું પાંચ હાથનું પહેરવું. (૬) ઓઢવાનું કપડું પાંચ હાથનું ઓઢવું.

એ મુજબ સઘળી સામગ્રી તૈયાર રાખીને સામાયક કરવા બેસવું. સામાયક વ્રત કદાપિ ઉઘાડે મુખે અથવા દીવો કરીને તેને અજવાળે વાંચવા બેસવું નહિ.

પાઠ ૧ લો.

(પંચ પરમેષ્ઠી નમસ્કારનો.)

નમો-નમસ્કાર હો. **અરિહંતાણં**-રાગ દ્વેષરૂપ વૈરીના હણનાર, તથા જેણે ચાર ઘાતી કર્મ ટાળ્યાં, તથા કોઇ રહસ્ય (છાનું) નથી, તથા ચોત્રીશ અતિશયે કરી સહિત, પાંત્રીશ પ્રકારની વાણીએ કરી બિરાજમાન, તથા બાર ગુણે કરી સંયુક્ત એવા, અરિહંતને. **નમો**-નમસ્કાર હો. **સિદ્ધાણં**-સકળ કાર્ય સાધ્યાં, આઠ કર્મ ખપાવી, પંચમી ગતિને વિષે પ્રાપ્ત થયા, અને એકત્રીસ ગુણે કરી સંયુક્ત, તથા આઠ ગુણે કરી સહિત એવા સિદ્ધને. **નમો**-નમસ્કાર હો. **આયરિયાણં**-પોતે પાંચ આચાર પાળે, બીજાને પળાવે, તથા છત્રીશ ગુણે કરી સંયુક્ત, એવા આચાર્યને. **નમો**-નમસ્કાર હો. **ઉવઝ્ઝાયાણં**-જે શુદ્ધ સૂત્રાર્થ ભણે, ભણાવે, તથા પચીસ ગુણે કરીને સહિત એવા ઉપાધ્યાયને. **નમો**-નમસ્કાર હો. **લોએ**-મનુષ્ય લોકને વિષે. **સવ્વ સાહુણં**-સર્વ સાધુને કે જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપના સાધનાર, સત્તાવીશ ગુણે કરી સંયુક્ત એવા છે.

પાઠ ૨ જો.

(તિખ્ખુત્તો અથવા વંદનાનો.)

તિખ્ખુત્તો–ત્રણ વાર. **આયાહિણં**–જમણા કાનથી માંડી જમણા કાન સુધી. **પયાહિણં**–પ્રદક્ષિણા દઈને. **વંદામિ**–વચને કરી સ્તુતિ કરૂં છું. **નમંસ્સામિ**–પંચાંગ નમાવી નમ્રતા કરૂં છું. **સક્કારેમિ**–આદરમાન દેવે કરીને. **સમાણેમિ**–સન્માન દઉં છું, વસ્તુ આમંત્રણે કરી. **કલ્લાણં**–કલ્યાણકારી છો. **મંગળં**–મંગળકારી છો. **દેવયં**–ધર્મદેવ છો. **ચેઇયં** જ્ઞાનવંત છો. **પજ્જુવાસામી**–સર્વથા પ્રકારે (મન, વચન, કાયાએ) કરી ઉપાસના (આરાધના) કરૂંછું.

પાઠ ૩ જો.

(ઇરિયા વહિનો–" માર્ગ વિશોધનનો.")

ઇચ્છામિ–ઇચ્છુંછું. **પડિક્કમિઉં**–પાપ કર્મથી નિવર્તવાને. **ઇરિયા**–પંથને વિષે. **વહિયાએ**–વહેતાં થકાં (ચાલતાં થકાં). **વિરાહણાએ**–હરકોઇ જીવની વિરાધના થઇ હોય. **ગમણાગમણે**–જતાં આવતાં. **પાણક્કમણે**–એ ઇંદ્રિયાદિક જીવને કચર્યા હોય. **બીયક્કમણે**–શાલીપ્રમુખ બીજ કચર્યાં હોય. **હરિયક્કમણે**–ધ્રો પ્રમુખ લીલોતરી કચરી હોય. **ઉસા**–ધુવર યા ઝાકળ પ્રમુખ. **ઉત્તિંગ**–કિડીયારૂં. **પણગ**–પંચવરણી

નીલફુલ. **દગ્ગ**–કાચું પાણી. **મટ્ટી**–પંચવરણી કાળી માટી. **મક્કડા**–કરોળિયાનાં પડ તથા ભુંવાનાં ઘર. **સંતાણા**–કરોળિયાની જાળ. **સંક્રમણે**–(પૂર્વે કહ્યાં તે) ચાંપ્યાં હોય. **જે-જે. મે**–મેં. **જીવા**–જીવ. **વિરાહિયા**–વિરાધ્યા હોય તથા હણ્યા હોય. **એગેંદિયા**–પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, કે જેને એક જ કાયારૂપ ઇંદ્રિય છે તે. **બેઇંદિયા**–કાયા અને જીભ એ બે ઇંદ્રિયવાળા જીવ, જેવા કે કીડા, કરમીયા, પોરા વગેરે. **તેઇંદિયા**–શરીર, જીભ અને નાસિકા એ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવ, જેવા કે, કીડી, કંથવા વિગેરે. **ચઉરિંદિયા**–કાયા, જીભ, નાસિકા, નેત્ર, (આંખ) એ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવ જેવા કે માંખી, મસલાં, ટીડ, ફુદાં, વિગેરે. **પંચેંદિયા**–કાયા, જીભ, નાસિકા, ચક્ષુ, શ્રોત, (કાન) એ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવ, જેવા કે, સંમુર્છિમ, ગર્ભજ, ઝીણાં દેડકાં, માછલાં, ગરોળીનાં ઇંડાં, સર્પનાં ઇંડાં, પંખીનાં ઇંડાં, તથા નાની અવઘેણાના જીવ વિગેરે. **અભિહયા**–સન્મુખ આવતાં હણાયા હોય. **વત્તિયા**–વાટલા (ધુંચળાં) વાળ્યા હોય. **લેસિયા**–ભોંય સંગાથે ઘસ્યા હોય. **સંઘાઇયા**–શરીરે શરીર મેળવ્યાં હોય અથવા અથડાવ્યાં હોય. **સંઘટ્ટિયા**–માંહોમાંહે સંઘર્ષણ (ઘસ્યા) કર્યાં હોય. **પરિયાવિયા**–શારીરિક પીડા ઉપજાવી હોય. **કિલામિયા**–માનસિક પીડા ઉપજાવી હોય. **ઉદ્દવિયા**–ત્રાસકો પાડ્યો હોય. **ઠાણા**–

સ્વસ્થાનકથી લઇને. **ઉદ્દાણ**-કુસ્થાનકે એટલે માઠે સ્થાનકે અર્થાત્ સુખના સ્થાનકથી દુઃખના સ્થાનકે. **સંક્રામિયા**-મૂકયા હોય. **જીવીયાઓ**-જીવિતવ્યથી. **વવરોવિયા**-ચુકાવ્યા હોય. **તસ્સ**-તેનું. **મિચ્છા**-નિષ્ફળ થાઓ. **મિ**-મારે. **દુક્કડં**-(માઠાં) પાપ.

પાઠ ૪ થો.

(તસ્સ ઉત્તરીનો.)

(કાર્યોત્સર્ગને વિષે આગારનો.)

તસ્સ-તે આળોવ્યાં પાપને. **ઉત્તરી**-(પ્રધાન) વિશેષે આળોયણ. **કરણેણં**-કરવા સારૂ. **પાયચ્છિત**-પાપનું છેદવું. **કરણેણં**-કરવા સારૂ. **વિસોહિ**-આત્માને વિશુદ્ધ. **કરણેણં**-કરવા સારૂ. **વિસ્સલ્લિ** ("માયા" નિયાણુ, મિછા) સલ્ય રહિત. **કરણેણં**-કરવા સારૂ. **પાવાણં**-અશુભ (પાપ). **કમ્માણં**-કર્મને. **નિગ્ઘાયણ**-ટાળવાને. **ઠાએ**-અર્થે. **ઠામિ**-કરૂં છું. **કાઉસ્સગ્ગં**-હલન ચલન બાહ્ય ક્રિયા રૂંધન રૂપ કાર્યોત્સર્ગને. **અન્નથ્થ**-તેમાં એટલો આગાર. **ઉસ્સસિએણં**-ઉંચો શ્વાસ લેવાથી. **નિસ્સસિએણં**-નીચો શ્વાસ મૂકવાથી. **ખાસ્સિયેણં**-ઉધરસ ખાવાથી. **છિએણં**-છિંક આવવાથી. **જંભાઇએણં**-બગાસું ખાવાથી. **ઉડુએણં**-

ઓડકારથી. **વાયનિસગ્ગેણં**-અધોવા સંચરવાથી. **ભમલિએ**-ભમરી યા ચકરી આવવાથી. **પિત્ત**-કાળા, નિલા પિત્ત નાંખવાથી (ઉલટી થવાથી). **મુછાએ**-મુર્છા આવવાથી. **સુહુમેહિં**-સુક્ષ્મ. **અંગ**-શરીર. **સંચાલેહિં**-હલવાથી. **સુહુમેહિં**-સૂક્ષ્મ. **ખેલ**-બળખો. **સંચાલેહિં**-હલવાથી. **સુહુમેહિં**-સૂક્ષ્મ. **દિઠિ**-દૃષ્ટિ યાને નજર. **સંચાલેહિં**-હલવાથી. **એવ**-એ કહ્યા તે. **માઇએહિં**-આદિ શબ્દથી બીજાં પણ દયાદિક કારણથી. **આગારેહિં**-આગાર છે. **અભગ્ગો**-દેશ થકી ભાગે નહિ. **અવિહિરાઓ**-સર્વથી ભાગે નહિ. **હુજ્જ**-હોજો. **મે**-માહરો. **કાઉસગ્ગો**-કાઉસગ્ગ. **જાવ**-જ્યાં સુધી (કાઉસગ્ગના ચિંતે). **અરિહંતાણ**-અરિહંતનું નામ ન સંભારૂં ત્યાં સુધી. **ભગવંતાણં**-ભગવંતનું નામ ન સંભારૂં ત્યાં સુધી. **નમોક્કારેણ**-નમસ્કારના પાંચ પદ ન કહું ત્યાં સુધી. **નપારેમિ**-(કાઉસગ્ગ) ન પારૂં. **તાવ**-ત્યાં સુધી. **કાયં**-કાયાને. **ઠાણેણં**-એક સ્થાનકે. **મોણેણં**-મૌનપણે. **ઝાણેણં**-એક ધ્યાને. **અપ્પાણં**-અસ્થિર આત્માને. **વોસિરામિ**-વોસરાવું છું (તજું છું.).

(અહીં ઇરિયાવહિઆનો અથવા " આઠ નવકારનો " કાઉસગ્ગ કરવો.)

પાઠ ૫ મો.

(લોગસ્સ અથવા ચઉવીસંથાનો.)

લોગસ્સ–(ષટ્ દ્રવ્યરૂપ) લોકને વિષે. **ઉજ્જોયગરે**–ઉદ્યોતના કરનાર. **ધમ્મ**–ધર્મ. **તિથ્થયરે**–(ચાર) તીર્થના કરનાર. **જીણે**–રાગદ્વેષના જીતનાર. **અરિહંતે**–કર્મ રૂપી વૈરીના હણનાર. **કિત્તઇસ્સં**–કિર્તના કરીશ. **ચઉવિસં**–ચોવીસ તીર્થંકર. **ઽપિ**–બીજા પણ. **કેવલિ**–કેવળી. **ઉસભ**–રિષભદેવ સ્વામીને. **મઽજિયં**–અજીતનાથ સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ (વળી). **વંદે**–વાંદું છું. **સંભવ**–સંભવનાથ સ્વામીને. **મઽભિનંદણં**–અભિનંદન સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **સુમ-ઇં**–સુમતિનાથ સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **પઉમપ્પહં**–પદ્મપ્રભ સ્વામીને. **સુપાસં**–સુપાર્શ્વનાથ સ્વામીને. **જિણં**–રાગ દ્વેષના જીતનાર. **ચ**–પુનઃ **ચંદપ્પહં**-ચંદપ્રભ સ્વામીને. **વંદે**–વાંદુ છું. **સુવિહિં**–સુવિધિનાથ સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **પુફ્ફદંતં**–પુષ્પદંત એવું બીજું નામ. **સિયળ**–સિતળનાથ સ્વામીને. **સિજ્જંસ**–શ્રેયાંસનાથ સ્વામીને. **વાસુપુજ્જં**–વાસુપુજ્ય સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **વિમલ**–વિમળનાથ સ્વામીને. **મઽણંતં**–અનંતનાથ સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **જિણં**–રાગદ્વેષના જીતનાર. **ધમ્મં**–ધર્મનાથ સ્વામીને. **સંતિં**–શાંતિનાથ સ્વામીને. **ચ**

–પુનઃ **વંદામિ**–વાંદુ છું. **કુંથું**–કુંથુનાથ સ્વામીને. **અરં**–અરનાથ સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **મલ્લિં**–મલિનાથને. **વંદે**–વાંદું છું. **મુણિસુવ્વયં**–મુનિસુવ્રત સ્વામીને. **નમિ**–નમિનાથ સ્વામીને. **જિણં**–રાગ દ્વેષના જીતનાર. **ચ**–પુનઃ **વંદામિ**–વાંદું છું. **રિઠનેમિં**–અરિષ્ટનેમીને. **પાસં**–પાર્શ્વનાથ સ્વામીને. **તહ**–તેમજ. **વદ્ધમાણં**–વર્ધમાન સ્વામીને. **ચ**–પુનઃ **એવંમયે**–એ પ્રકારે મેં. **અભિથુયા**–નામે કરીને સ્તવ્યા છે. **વિહુય**–ટાળ્યા છે. **રય**–કર્મરૂપી રજ. **મલા**–કર્મ રૂપી મેલ. **પહિણ**–ખપાવ્યા છે. **જર**–જરા. **મરણા**–મરણ. **ચઉવિસં**–ચોવીશ. **ઽપિ**–બીજા પણ. **જિણવરા**–જીનવર. **તિથ્થયરા**–તીર્થંકર. **મે**–મુજને. **પસીયંતુ**–પ્રસન્ન થાઓ. **કિત્તિય**–વચનજોગે કિર્ત્તના કીધી. **વંદિય**–કાયજોગે વંદણા કીધી. (નમસ્કાર કીધો.) **મહિયા**–(મનજોગે) પૂજા કીધી. **જે એ**–જે કહ્યાં તે. **લોગસ્સ**–(ષટ્દ્રવ્યરૂપ) લોકને વિષે. **ઉત્તમા**–ઉત્તમ. **સિદ્ધા**–સિદ્ધ. **આરૂગ્ગં**–સર્વ રોગરહિત (શારીરિક માનસિક). **બોહી**–બુદ્ધિ (સમકિત). **લાભં**–લાભ (પ્રાપ્તિ). **સમાહિ**–સમાધિ (ભાવ સમાધિ.) **વર**–પ્રધાન (ભાવ). **મુત્તમં**–સર્વોત્તમ. **દિંતુ**–દ્યો. **ચંદેસુ**–ચંદ્રમાથી અધિક. **નિમ્મલયરા**–નિર્મળ છો. **આઇચ્ચેસુ**–સૂર્યથકી. **અહિયં**–અધિક. **પયાસયરા**–પ્રકાશના કરનાર. **સાગર**–

સમુદ્ર. **વર**–ઉત્તમ (મોટો). **ગંભીરા**–ગંભીર. **સિદ્ધા સિદ્ધ**–સિદ્ધિ મુક્તિને વિષે (સિદ્ધગતિ). **મમં**–મને. **દિસંતુ**–ધો.

પાઠ ૬ ઠો.

(સામાયક આદરવાની રીતિ.)

દ્રવ્યથકી–પદાર્થથી (સામાયક). **સાવજ્જ**–પાપ કારી (સાવજ્જ). **જોગ**–(મન, વચન, કાયા.) વ્યાપાર. **સેવવાના**–સેવવાના. **પચ્ચખાણ**–નિવર્ત્તન (બંધી.) **ક્ષેત્રથકી**–ક્ષેત્રથી (કેટલી જમીનમાં). **આખા લોક પ્રમાણે**–આખા લોક પ્રમાણે (બધી જગતમાં.) **કાળ થકી**–કાળથી (કેટલો વખત). **બે ઘડી સુધી**–બે ઘડી સુધી. **તે ઉપરાંત**–તે ઉપરાંત (જેટલું રહ્યું હોય તેટલું). **ત્રણ**–ત્રણ. **નમોક્કાર**–નમસ્કાર (પંચ પરમેષ્ટી.) **ગણી**–કહી; સંભારી. **ન પાળું**–આચારમાં રહું. **તિ વાર સુધી**–ત્યાં સુધી. **ભાવથકી**–ભાવથી (પ્રીતિથી). **છકોટીયે**–છકોટીએ. **પચ્ચખાણ**–નિવર્તન (બંધી). **કરેમિ**–કરૂં છું. **ભંતે**–હે પૂજ્ય. **સામાઇયં**–(સાવજ્જજોગ રૂંધાવા રૂપ) સામાયક. **સાવજ્જં**–(સાવજ્જ) પાપકારી; પાપ. **જોગં**–વ્યાપાર, જોગ. (મન, વચન, કાયા.) **પચ્ચખામિ**–

પચ્ચખાણ કરૂં છું, બંધ કરૂં છું. **જાવ**–જ્યાં સુધી. **નિયમં**–બંધી, અટક, મર્યાદા. **પજ્જુવાસામિ**–સર્વ પ્રકાર કરી ઉપાસના કરૂં છું. (મન, વચન, કાયાએ આરાધના કરૂં છું.) **દુવિહં**–બે કરણ. (કરણ, કરાવણ.) **તિવિહેણં**–ત્રણ જોગે. (મન, વચન, કાયા.) **ન કરેમિ**–ન કરૂં છું **ન કારવેમિ**–ન કરાવું છું. **મણસા**–મને કરી. **વયસા**–વચને કરી. **કાયસા**–કાયાએ કરી. **તસ્સ**–તે. **ભંતે**–હે પૂજ્ય. **પડિક્કમામિ**–નિવર્તું છું. **નિંદામિ**–નિંદું છું, (આત્માની સાખે.) ધિક્કારૂં છું. **ગરહામિ**–ગ્રહું છું. (ગુરૂની સાખે.) **અપ્પાણં**–આત્માને, પાપકારી, (અથિર) **વોસિરામિ**—વોસરાવું છું. (તજું છું.)

(જમણો ઢીંચણ ધરતી થાપી, ડાબો ઢીંચણ ઉભો રાખી બે હાથ જોડી અંજલિ મસ્તકે અરાડી " નમોત્થુણં " કહેવું.)

પાઠ ૭ મો.

(નમોત્થુણં.)

નમોત્થુણં–નમસ્કાર હો. **અરિહંતાણં**–અરિહંતને. **ભગવંતાણં**–ભગવંતને. **આઇગરાણં**–ધર્મની આદિના કરનારને. **તિત્થયરાણં**–ચાર તીર્થ પ્રવર્તાવનારને.

(સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા.) **સંયં સંબુદ્ધાણં**–પોતાની મેળે બુઝ્યા છે. **પુરિસોત્તમાણં**–પુરૂષમાં ઉત્તમ છે. **પુરિસસિંહાણં**–પુરૂષમાં સિંહ સમાન છે. **પુરિસવર પુંડરિયાણં**–પુરૂષમાં છત્ર સમાન પુંડરિક કમળ સમાન છે. **પુરિસવર ગંધહથ્થીણં**–પુરૂષમાં ગંધ હસ્તી સમાન. **લોગુત્તમાણં**–લોકમાં ઉત્તમ છે. **લોગનાહાણં** લોકમાં (ધર્મરૂપ) નાયક છો. **લોગહિયાણં**–લોકના હિતકારી છો. **લોગપઇવાણં**–લોકમાં દીવા સમાન છો. **લોગપજ્જોયગરાણં**–લોકમાં સૂર્યની પરે ઉદ્યોતના કરનાર છો. **અભયદયાણં**–અભયદાનના દાતાર છો. **ચખ્ખુદયાણં**–(જ્ઞાનરૂપ) નેત્રના દેનારા છો. **મગ્ગદયાણં**–મોક્ષ માર્ગના દેનાર છો. **સરણદયાણં**–શરણના દેનાર છો. **જીવદયાણં**–જીવિતવ્યના દાતાર છો. (સંજયજીવિતવ્ય). **બોહિદયાણં**–(સમકિતરૂપ) બુદ્ધિના દાતાર છો. **ધમ્મદયાણં**–(દયારૂપ) ધર્મના દાતાર છો. **ધમ્મદેસિયાણં**–ધર્મ ઉપદેશના દેનાર છો. **ધમ્મનાયગરાણં**–ધર્મના નાયક છો. **ધમ્મસારહિણં**–ધર્મરૂપ રથના સારથી છો. **ધમ્મ**–ધર્મ. **વર**–પ્રધાન. **ચાઉરંડત**–ચાર ગતિ રૂપ, ચારે દિશાનું અંતકરણ હાર. **ચક્કવટીણં**--ચક્રવર્તી સમાન છો. **દીવો**–દીપક, દીવાની પેઠે આધારભૂત. **તાણ**–દુઃખનું નિવારણ કરનાર છો. **સરણ**–શ્રેયાર્થિને આશ્રવા જોગ.

ગઇ–ચાર ગતિ (નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવતા) માં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના કરનાર. **પઇઠા**–પડતા જીવને આધારભૂત. **અપ-ડિહુય**–કોઇથી હણાય નહિ, નથી હણાણું એવું. **વર**–પ્રધાન. **નાણં**–જ્ઞાન. **દંસણ**–દર્શન. **ધરાણં**–ધરનારા છો. **વિયટ્ટ**–ગયું છે. **છઉમાણં**–છદ્મસ્તપણું (કર્મરૂપી આવ-રણ.) **જિણાણં**–જીત્યા છો. (રાગદ્વેષને.) **જાવયાણં**–જીતાવનાર છો. (રાગદ્વેષને.) **તિન્નાણં**–તર્યા છો. (સં-સાર સમુદ્રથી.) **તારયાણં**–તારો છો; તારનાર છો. (સંસાર સમુદ્રથી.) **બુદ્ધાણં**–પોતે સમજ્યા છો; તત્વને જાણ્યા છે. **બોહિયાણં**–બીજાને સમજાવ્યા છે; જણાવ-નાર છો. (તત્વજ્ઞાનથી.) **મુત્તાણં**–કર્મથી મુકાણા છો. (બાહ્ય તથા અંતર બંધનથી.) **મોયગાણં**–બીજાને મુકાવ્યા છે. (બાહ્ય તથા અંતર બંધનથી.) **સવ્વનુણં**–સર્વજ્ઞ છો. **સવ્વદરિસિણં**–સર્વદર્શી છો. (હવે કેવા સ્થા-નકને પામ્યા છો.) **સિવ**–ઉપદ્રવ્ય રહિત. **મઽયલ**–અચળ છો. **મઽરૂય**–રોગ રહિત. **મઽણંત**–અંતરહિત છો. **મઽ-ક્ખય**–ક્ષય રહિત છો. **મઽવ્વાબાહ**–બાધા પીડા રહિત છો. **મઽપુણરાવતિં**–ફરી આવવું નથી. **સિદ્ધિગઇ**–સિદ્ધ-ગતિ. **નામધેયં**–જેનું એવું નામ છે. **ઠાણં**–સ્થાનકને. **સંપતાણં**–સાંપડેલ છે; મળેલ છે; પામ્યા છો. **નમોજી-**

ણાણં-નમસ્કાર હો એવા જીન તીર્થંકર દેવને. **જિયભ-ણાણં**-સાત ભયને જીત્યા છો.

(દરેક વ્રતમાં ત્રણ નમોથ્થુણં કરવાના તેની સમજ.)

પહેલું નમોથ્થુણં-શ્રી અનંતાસિદ્ધ ભગવંતને કરવાનું છે તેમાં એવી રીતે સમજવાનું કે પ્રથમના તેંતા-ળીસ બોલ એટલે "**સવ્વદરિસિણં**" એ બોલ કહેલા છે તે પ્રમાણે શ્રી અરિહંત હતા; અને જેઓ સિદ્ધ થ-એલા છે તેમને માટે પાછલા દશ બોલ જાણવા.

બીજું નમોથ્થુણં-શ્રી અરિહંત દેવને કરવાનું છે. તેમાં એવી રીતે સમજવાનું કે પ્રથમના જે તેંતાળીસ બોલ કહેલા છે તે પ્રમાણે તેઓ બિરાજમાન છે અને તેઓ પાછળના દશ બોલમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સિદ્ધ થવાના કામી છે. તે બીજું નમોથ્થુણં કરવાની રીત એવી છે કે-પહેલા નમોથ્થુણંની માફક જ પહેલેથી "**સિદ્ધિગઇ નામધેયં**" શબ્દ સુધી કહેવું અને "**ઠાણં સંપતાણં**" શબ્દને બદલે "**ઠાણં સંપાવિયો કામાણં**" શબ્દ બોલવો અને ત્યાર પછીનાં પદ બોલવાં નહિ.

ત્રીજું નમોથ્થુણં-વર્તમાન કાળના સ્વધર્માચાર્યને કરવાનું છે તે એવી રીતે કે મારા ધર્મ ગુરૂ, ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક, સમ્યકત્વરૂપી બોધબીજના દાતાર, મિથ્યાત્વરૂપી

તિમિરના મટાડનાર, બહુ સૂત્રી, સૂત્ર સિદ્ધાંતના જાણુ, તરણ તારણ, તારણી નાવ સમાન, સફરી જહાજ સમાન, કલ્પ-તરૂ સમાન, રત્ન ચિંતામણી સમાન, પાર્શ્વમણિ સમાન, ધર્મના નાયક, ધર્મના મુખી, જીનશાસનના શણગાર, એવી અનેક સર્વ શુભોપમાએ બિરાજમાન મુનિરાજ પુજ્ય સાહેબ શ્રી ૧૦૦૮ • આદિ સાધુ સાધ્વીજી ગુર્વાદિકની આજ્ઞા પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં તેઓને મારા સમય સમયના સંપૂર્ણ વિધિસહિત વંદના નમસ્કાર હોજો.

પાઠ ૮ મો.

(સામાયક પાળવાનો વિધિ.)

એહવા નવમા સામાયક વ્રતના–પોતે અંગીકાર કરેલું એવું જે સામાયક યાને નવમું વ્રત એને વિષે. **પંચ-અઇયારા**–પાંચ અતિચાર. **જાણિયવ્વા**–જાણવા. **નસમા-યરિયવ્વા**–આદરવા નહિ. **તંજહા**–તે આ પ્રમાણે છે. **આળોઉં**–તે કહી બતાવું છું. **મણદુપ્પડિહાણે**–મન માઠું વરત્યું હોય. **વયદુપ્પડિહાણે**–વચન માઠું વરત્યું હોય. **કાયદુપ્પડિહાણે**–કાયા માઠી વરતી હોય. **સામા-ઇયસ્સસઇ**–સામાયકને. **અકરણઆએ**–બરાબર કીધું કે નહિ

તેની ખબર ન રહી હોય. **સામાઈયસ્સ**-સામાયકને. **અણ-વાઠિયસ્સકરણઆએ**-પુરૂં થયા વિના પાળ્યું હોય. **તસ્સ**-તેનું. **મિચ્છા**-નિષ્ફળ થાઓ. **મિ**-મારે. દુક્કડં-દુષ્કૃત (માઠાં) પાપ. **સામાયક સમકાએણં**-સમ્યક્ પ્રકારે કાયાએ કરી. **નફાસિયં**-ન ફરસ્યાં હોય. **નપાલિયં**-ન પાળ્યો હોય. **નતિરિયં**-કાંઠે પહોંચાડ્યો ન હોય. **નકિટ્ટિયં**-કીર્તના કીધી ન હોય. **નસોહિયં**-શોધનપણું કર્યું ન હોય. **નઆરા-હિયં**-આરાધના કીધી ન હોય. **આણાએ**-આજ્ઞા પ્રમાણે. **અણુપાલીતા**-જેવી લીધી હોય તેવી પાળી ન હોય. **નભ-વઇ**-ન થઇ હોય. **તસ્સ**-તેનું. **મિચ્છા**-નિષ્ફળ થાઓ. **મિ**-મારે. દુક્કડં-દુષ્કૃત (પાપ.)

સામાયકમાં દશ મનના, દશ વચનના, બાર કાયાના, બત્રીસ દોશ માંહેલો જે કોઈ દોષ લાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૩

સામાયકમાં સ્ત્રિકથા, ભત્તકથા, દેશકથા, રાજ-કથા એ ચાર કથા માંહેલી કોઇ કથા કરી હોય તો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૪

સામાયકમાં આહાર સંજ્ઞા, ભય સંજ્ઞા, મૈથુન સંજ્ઞા, એ ચાર સંજ્ઞા માંહેલી સંજ્ઞા કરી હોય તો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૫

સામાયક વિધિએ લીધું, વિધિએ પાળ્યું, વિધિએ કરતાં અવિધિએ થયું હોય તો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૬

સામાયકમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર, અણાચાર, જાણતાં અજાણતાં, મને, વચને, કાયાએ કરી કોઇ દોષ લાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૭

સામાયકમાં કાનો, માત્રા, મિંડી, પદ, અક્ષર ઓછો અધિક વિપરીત ભણાણો હોય તો અનંત સિદ્ધ કેવળીની સાખે માહરે તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. ૮

સામાયક લક્ષણ.

समता सर्व भूतेषु संयमः शुभभावना ।
आर्त्त रौद्र परित्याग स्तद्धि सामायकं व्रतम् ॥

" (૧) જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવ (સમદૃષ્ટિ)
" રાખવી, (૨) પાંચે ઇંદ્રિયના વિકારને વશ કરવા, (૩)
" ઉત્તમ એવી ભાવના ભાવવી. (૪) આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યા-
" નનો ત્યાગ કરી, ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાન ધ્યાવું: તે
" સામાયક વ્રત કહેવાય છે.

---

(૧) જગત્‌ના સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવ રાખવો.

"चेतना लक्षणो जीवः स च ज्ञानादि भेदात् अनेकधा भिद्यते"

" જેનું લક્ષણ ચૈતન્ય છે અને જે પ્રાણને ધારણ કરનારો છે તે જીવ." ત્યારે હવે પ્રાણ એટલે શું ? ચામડી, જીભ, નાક, આંખ અને કાન, મનની શક્તિ, વચનની શક્તિ, અને કાયા (શરીર) ની શક્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશને " પ્રાણ " કહે છે. એવા જીવના બે ભેદ છે. (૧) ત્રસ. (૨) સ્થાવર.

ત્રસ.

ત્રસ જીવના ૪ ભેદ છે. (૧) બેઇંદ્રિય, (૨) ત્રેઇંદ્રિય, (૩) ચૌરેંદ્રિય, અને (૪) પંચેંદ્રિય.

(૧) બેઇંદ્રિય એટલે ૬ પ્રાણ ધારણ કરનારા જીવો. તે ૬ પ્રાણનાં નામઃ શરીર, કાયા (ઇંદ્રિય), જીભ, (આહાર કરવાની શક્તિ), વચન (બોલવાની શક્તિ) શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય. તે જીવોનાં નામઃ શંખ, કોડા, છીપ, જળો, કીડા, પોરા, અળસીયાં, કરમીયાં, મામણમુંડા, કાતરા, ચુડેલ, ભેર વીગેરે ઘણી જાતના જીવો.

(૨) ત્રેઇંદ્રિય એટલે ૭ પ્રાણને ધારણ કરનારા જીવો. ઉપરના ૬ પ્રાણની સાથે નાક મળીને ૭ પ્રાણ થાય છે. એ જીવોનાં નામઃ જૂ, લીંખ, માંકડ, ચાંચડ, કીડી, કંથવા, ઘનેરાં, ઉધઇ, ઝીમેલ, ભુંડ, મંકોડા, જુવા, ઇતઇડી, ગીંગોડા, કાનખજૂરા વીગેરે.

(૩) ચૌરેંદ્રિય એટલે ૮ પ્રાણ ધારણ કરનારા જીવો. ઉપરના ૭ પ્રાણની સાથે આંખ મળી ૮ પ્રાણ થાય છે. એ જીવોનાં નામઃ ભમરા, ભમરી, વીંછી, માખી, તીડ, માછલાં, ડાંસ, મસલા, તમરાં, કરોળીઆ, કંસારી, કુદ્દી, ખપેડી, બગઇ, ખડમાકડી, ધુડીઆ, વીગેરે.

(૪) પંચેંદ્રિય. પંચેંદ્રિય જીવના બે ભેદ. અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય.

૧. અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય એટલે સ્ત્રી પુરૂષના સંભોગ વિના ઉત્પન્ન થાય તે. એ જીવને ૯ પ્રાણ હોય છે. ઉપરના ૮ પ્રાણ ઉપરાંત ૯ મો પ્રાણ કાન હોય છે. તેવા જીવોનાં નામઃ દેડકાં, માછલાં, તથા ઝાડો, પીસાબ, ઉલટી વગેરેમાં ઉત્પન્ન થતા જીવો.

૨. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય એટલે ૧૦ પ્રાણને ધારણ કરનારા જીવો. ઉપરના ૯ પ્રાણ સાથે દસમું "મન" (વિચાર કરવાની શક્તિ) હોય છે. તેના ચાર ભેદ છે. (૧) **નારકી**, **(૨) તીર્યંચ**, **(૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવતા.**

નારકીના ભેદ—નારકીના ૧૪ ભેદ છે, જેનાં નામઃ ધમા, વંસા, સીલા, અંજણા, રીઠા, મઘા, માઘવાઇ. એ સાતના પ્રર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા.

તીર્યંચના બે ભેદ છે—ગર્ભજ તથા સંમુર્છીમ, જેમાં ગર્ભજના પાંચ ભેદ છે. (૧) જળચર, (૨) થળચર, (૩) ઉરપર (૪) ભૂજપર, (૫) ખેચર.

જળચર એટલે જળ (પાણી)માં રહેનારા જીવો જેવા કે મચ્છ, મગરમચ્છ, કાચબા, સુસુમાર, કચ્છ, ગ્રહા, સસુમલા વીગેરે.

થળચર એટલે પૃથ્વી (જમીન) પર રહેનારા જીવો જેવા કે ઘોડા, ગધેડાં, ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરા, હાથી, ઉંટ, ગેંડા, વાઘ, સિંહ, કુતરા, દીપડા, બીલાડા, શીયાળ, રીંછ, વાંદરા વીગેરે.

ઉરપર એટલે હૈયા (છાતી) પર ચાલનારા જીવો જેવા કે સર્પ, અજગર, આશાલીયા, મહુરગ વીગેરે.

ભૂજપર એટલે ભૂજા (હાથ) વડે ચાલનારા જીવો જેવા કે કોલ, નોલ, ઘુંસ, કાકીડા, ઉંદર, ખીસકોલી, ગરોળી, સરક ભામણી, કાંચીડા ઇત્યાદિ.

ખેચર એટલે આકાશમાં ઉડનારા જીવો જેવા કે મોર, કબુતર, ચકલા, મેના, પોપટ, કાબર, સમડી, બગલા, કોયલ, ઢેલ, ચકલા, હોલા, સુડા, તેતર, બાજ વીગેરે.

મનુષ્યના બે ભેદ છે: ગર્ભજ અને સંમુર્છીમ, જેમાં ગર્ભજના ૨૦૨ ભેદ છે. ૧૫ કર્મભૂમિનાં મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મ-ભૂમિનાં મનુષ્ય, ૫૬ અંતર દ્વીપનાં મનુષ્ય, મળી ૧૦૧ થયા તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા મળી કુલ ૨૦૨ ભેદ થાય છે. જે યોનીના જે પ્રાણ બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે સંપૂર્ણ પ્રાણવાળા જીવો પર્યાપ્તા અને ઓછા પ્રાણવાળા અપર્યાપ્તા કહેવાય છે.

૧૫ કર્મભૂમિનાં મનુષ્ય, તેમાં ૧૫ ક્ષેત્ર છે, જેનાં નામઃ ૫ ભરત, ૫ ઇરવત, ૫ મહાવિદેહ, આ ૧૫ ક્ષેત્રમાં

ખેતીવાડી, વેપાર અને મોક્ષસાધનના ઉપાયો થઇ શકે છે યાને તેઓ માટેનાં સાધનો છે.

૩૦ અકર્મભૂમિનાં મનુષ્યના ૩૦ ક્ષેત્ર છે, જેનાં નામ: ૫ હેમવય, ૫ હીરણવય, ૫ હરીવાસ, ૫ રમકવાસ, ૫ દેવકુરૂ, ૫ ઉત્તરકુરૂ. આ ૩૦ ક્ષેત્રમાં ખેતીવાડી, વેપાર કે મોક્ષસાધનના માર્ગો નથી. આ ક્ષેત્રમાં રહેનારાં મનુષ્યો ૧૦ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષના આધારે જીવે છે.

૫૬ અંતર દ્વીપનાં મનુષ્ય નીચે પાણી અને ઉપર દ્વીપ છે તેમાં રહે છે. શીતજોનિયા, ઉષ્ણજોનિયા અને મિશ્રજોનિયા.

સંમુર્છીમ મનુષ્યના ભેદ—સંમુર્છીમ મનુષ્યને ઉત્પન્ન થવાના ૧૪ માર્ગ છે. (૧) ઝાડામાં સંમુર્છીમ મનુષ્ય ઉપજે, (૨) પેશાબમાં, (૩) બળખામાં, (૪) શેડામાં, (૫) ઉલટીમાં, (૬) પિત્તમાં, (૭) પરૂમાં, (૮) લોહીમાં, (૯) વીર્યમાં, (૧૦) વીર્યાદિકનાં પુદ્ગલ સુકાએલ હોય તે ફરી ભીનાં થતાં ઉપજે, (૧૧) કલેવરમાં, (૧૨) સ્ત્રી પુરૂષના સંભોગમાં, (૧૩) ખાળ (ગટર) માં, (૧૪) અશુચિ સ્થાનકમાં ઉપજે છે.

દેવતા–૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જંભકા, ૧૦ જ્યોતિષી, ૩ કિલ્બિષી, ૯ લોકાંતિક, ૧૨

દેવલોક, ૯ ગ્રીવેક, ૫ અનુત્તર વિમાન, એ રીતે કુલ ૯૯ ભેદ છે જેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા મળી કુલ ૧૯૮ ભેદ દેવતાના છે.

૧૦ ભવનપતિનાં નામ—અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણ-કુમાર, વિજ્જુકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિ-કુમાર, દિશાકુમાર, પવનકુમાર, થણિતકુમાર.

૧૫ પરમાધામીનાં નામ—અંબ, અંબરિસ, સામ, સબલ, રુદ્ર, વૈરુદ્ર, કાળ, મહાકાળ, અશિપત્ર, ધનુષ્ય, કુંભ, વાલુ, વેતરણી, ખરસ્વર, મહાઘોષ.

૧૬ વાણુવ્યંતરનાં નામ—પિશાચ, ભૂત, જક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કીંપુરસ, મહોરગ, ગંધર્વ, આણુપન્ની, પાણુ-પન્ની, ઇસીવાઇ, ભુઇવાઇ, કંદીય, મહાકંદીય, કોહંડ, પયંગદેવ.

૧૦ જંભકાનાના ભેદ—આણુજંભકા, પાણુજંભકા, લય-ણુજંભકા, શયણુજંભકા, વચ્છજંભકા, પુષ્પજંભકા, ફળજંભકા, બીયજંભકા, વિજ્જુજંભકા, અવિજયત-જંભકા.

૧૦ જ્યોતિષીનાં નામ—ચંદ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, આ પાંચ ચળ અઢી દ્વીપમાં છે અને એજ નામના બીજા પાંચ સ્થિર તે અઢી દ્વીપ બહાર છે એમ મળી દસ.

૩ કિલ્વિષીનાં નામ–ત્રણ પલીયા, ત્રણ સાગરીયા, તેર સાગરીયા.

૯ લોકાંતિકનાં નામ–સારસ્વત, આદિત્ય, વન્હિ, વરૂણ, ગર્દતોયા, તોથિયા, અવ્યાબાધા, અગીચ્ચા, રિઠા.

૧૨ દેવલોકનાં નામ–સુધર્મા, ઇશાન, સનતકુમાર, માહેંદ્ર, બ્રહ્મલોક, લંતક, મહાશુક્ર, સહસ્સાર, આણુંત, પ્રાણુંત, આરણુ, અચ્ચુય.

૯ ગ્રીવેકનાં નામ–ભદ્દે, સુભદ્દે, સુજાએ, સુમાણુસે, પ્રિયદંસણે, સુદર્શને, આમોહે, સુપડીબધે, જશોધરે.

૫ અનુત્તર વિમાનનાં નામ–વિજય, વિજયંત, જયંત, અપરાજિત, સર્વાર્થસિદ્ધ.

સ્થાવર.

સ્થાવર જીવના પાંચ ભેદ છેઃ પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય. આ સ્થાવર જીવોને જ પ્રાણુ હોય છે, જેનાં નામઃ શરીર, કાયા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, અને આયુષ્ય.

પૃથ્વીકાય–માટી, મીઠું, ખડી, ખારો, કાળમીંઢ, મરડીઆ, પહાણા, સીલા, હિંગળો, હરતાલ, ગેરૂ, ગોપીચંદન, રત્ન, પરવાળા, આદિ ૪૩ જાતના પૃથ્વીકાય છે.

અપકાય–વરસાદ, કરા, ઝાકળ, ધુમસનુ પાણી, કુવા, નદી, તળાવ, દરિઆ, ઝરણનું પાણી, ખારૂં, ખાટું, મોળું, મીઠું પાણી, આદિ ઘણી જાતના પાણીના દરેક ટીપામાં અસંખ્યાતા જીવો હોય છે તે અપકાય છે.

તેઉકાય–ચુલા, ભઠ્ઠી, તાપણી, ધુમાડીની અગ્નિ, ચકમક, વિજળી, દીવા, ઉંબાડાની અગ્નિ, ધગધગતા લોઢા, અરણી, દાવાનળની અગ્નિ આદિ ઘણી જાતની અગ્નિ છે જેના એકેક તણખામાં અસંખ્યાતા જીવો હોય છે.

વાયુકાય–ઉત્તર દક્ષિણનો વા, ઉંચો નીચો વા, વંટોળીઓ, મંડળીઓ વા આદિ ઘણી જાતનો વા (પવન) છે જેમાં અસંખ્યાતા જીવ શ્રી ભગવંતે કહ્યા છે.

વનસ્પતિ કાયના બે ભેદ છે: પ્રત્યેક વનસ્પતિ અને સાધારણ વનસ્પતિ. પ્રત્યેક વનસ્પતિના બાર ભેદ છે. જેમાં એક બીજ હોય તે અકઠીયા અને વધારે બીજ હોય તે બહુઠીયા કહેવાય છે. તેનાં નામ: રૂખા, ગુચ્છા, ગમા, લતા, વેલા, પાવગા, તૃણા, વલિયા, હરીકાય, ઉસેહી, જળરૂખા અને કોસંગ.

રૂખા–હરડાં, બેડાં, આંબળાં, અરિઠાં, ભિલામાં, આસોપાલવ, આંબો, જાંબુડાં, બોરાં, લીંબોળી, મઉડાં, રાયણ આદિ એકઠીઆ કહેવાય છે; જયારે જામફળ, સીતાફળ,

દાડમ, બીલાં, કોઠાં, કેરાં, લીંબુ, વડના ટેટા, પીપરના ટેટા આદિ બહુકીઆ કહેવાય છે.

ગુચ્છા–નીચાં અને ગોળ ઝાડ હોય તે, જેવાં કે રીંગણી, ભોરીંગણી, જવાસા, તુળસી વગેરે.

ગમા–ફુલ, જેવાં કે જાઇ, જુઇ, ડમરો, કેતકી, કેવડો, ચંબેલી, ગુલાબ, મોગરો વીગેરે.

લતા–અશોકલતા, પદ્મલતા, ભાઇલતા, વીગેરે.

વેલા–આરીઆના વેલા, તુરીઆ, કારેલાં, કંકોડાના વેલા, કોળા, કોઠીબડાં, તુંબડાંના વેલા, નઇયા, ચણીક ચીભડી, ચણોઠીના વેલાં વીગેરે.

પાવઠા–શેલડી, એરડી, સરકા, સાંઠા, નેતર, વાંસ વીગેરે.

તૃણા–ડાભનાં તૃણ, આરતારાનાં તૃણ, ધરોનાં તૃણ, કડવાળીનાં તૃણ, ઝેઝવાનાં તૃણ, કાળીઆનાં તૃણ આદિ ઘણી જાતનાં તૃણો છે.

વાલયા–સોપારીનાં ઝાડ, ખારેક, ખજુરના ઝાડ, કેળ, તાડ, નાળીએરીનાં ઝાડ, તજ, લવીંગ, એલચીના ઝાડ આદિ ઘણી જાતનાં ઝાડ છે.

હરીકાય–ભાજી, મુળાની, મેથીની, તાંદળજાની ભાજી, લુણી, ઝેઝવા, વથવાની ભાજી આદિ ઘણી જાતની ભાજી.

ઉસેહી–ધાન્ય, તે બે જાતનાં છે. લાસાં અને કઠોળ. ઘઉં,

જાર, બાજરી, જવ, ડાંગર, વરી, બંટી, બાવટો, કાંગ, કોદરા, મકાઈ વીગેરેને લાસું ધાન્ય કહે છે; જ્યારે તુવેર, અડદ, મગ, ઝાલર, વટાણા, લાંગ, કળથી, મસુર, ચણા વીગેરેને કઠોળ કહે છે.

જળરૂખા–પાણીમાં થાય તે. પોયણા, ધીતેલાં, સિંગોડા, કમળકાકડી, શેવાળ વીગેરે.

કોસંગ–બીલાડીની બળી, બીલાડીની ટોપ વીગેરે.

સાધારણ વનસ્પતિ–સાધારણ વનસ્પતિ યાને કંદમુળ કે જેમાં અનંતા (જેનો અંત નહિ તે) જીવ છે તેનાં નામઃ લસણ, ડુંગળી (કાંદા), આદુ, સુરણ, ગાજર, રતાળુ, પેંડાળુ, બટાટા, થેક, સકરકંદ, લીલી હળદર, લીલી ગળી, મુળાના કાંદા, ખુરસાણી, કુંવર, મોથ, અમરવેલ, થોહર, બીડ વીગેરે ઘણી જાતનાં કંદ મૂળ છે.

એ રીતે જીવના કુલ ૫૬૩ ભેદ છે. તે દરેક જીવ ઉપર સમભાવ રાખી તેને પોતાના આત્મા તુલ્ય માનવા એ શુદ્ધ સામાયકનું પહેલું લક્ષણ સંક્ષિપ્તે પૂર્ણ કર્યું.

* * * *

" હુવા અને હોશેજી રે જયવંતા જીનરાજ;
" સર્વે જીનવરો એમ કહેજી રે મત હણજો છકાય."

* * * *

" હણુશો તો હણાવું પડશે, છેદશો તો છેદાવું પડશે"

* * * *

भजस्व मैत्रीं जगदंगिराशिषु
प्रमोदमात्मन् गुणिषु त्वशंषतः ॥
भवार्तिदीनेषु कृपारस सदा-
प्युदासवृत्तिं खलु निर्गुणेष्वपि ॥

" હે આત્મા ! જગતના સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રીભાવ
" ધારણ કર; સર્વ ગુણુવાન્ પુરૂષો તરફ સંતોષ દષ્ટિથી જો.
" ભવ (સંસાર)ની પીડાથી દુઃખી થતાં પ્રાણીઓ ઉપર
" કૃપા રાખ અને નિર્ગુણી પ્રાણીઓ ઉપર ઉદાસ વૃત્તિ-
" માધ્યસ્થ ભાવ રાખ. "

(૨) પાંચે ઇંદ્રિયના વિકારને વશ કરવા.

ઇંદ્રિયો પાંચ છેઃ રસેંદ્રિય, ઘ્રાણેંદ્રિય, શ્રોત્રેંદ્રિય, ચક્ષુઇંદ્રિય, સ્પર્શેંદ્રિય.

રસેંદ્રિય-એટલે જીભ. જીભના સ્વાદ, ખારૂં, ખાટું, મોળું, મીઠું, તીખું, આદિ સ્વાદોમાં લુબ્ધ ન થવું, તથા મુખમાંથી બિભત્સ શબ્દો બોલવા નહિ, કોઇનો જીવ દુખાય એવા શબ્દો બોલવા નહિ, આપણા બોલવાથી

કોઇને પણ જરા સરખું નુકસાન થતું હોય તેવા શબ્દો બોલવા કરતાં મૌન રહેવું; શૃંગાર-પ્રેમરસથી ભરેલા બીજાઓના તથા આપણા વિચારો મલીન થાય તેવાં ગાયનો આદિ બોલવું નહિ; કાંઇ પણ કારણ વગરનાં નકામાં ગપ્પાં મારવાં નહિ.

ઘ્રાણેંદ્રિય-એટલે નાક. હરકોઇ જાતની દુર્ગંધ આવતી હોય તેવી જગ્યાએ ઊભા રહેવું નહિ; સેંટ, અત્તર, આદિ સુગંધીઓમાં લુબ્ધ થવું નહિ.

શ્રોત્રેંદ્રિય-એટલે કાન. ગાળાગાળી થતી હોય ત્યાં ઊભા રહેવું નહિ. અભિમાની શબ્દો, નિંદાના શબ્દો; કલેશનો શબ્દોચ્ચાર થતો હોય ત્યાં ઊભા રહેવું નહિ. વાજીંત્રોના નાદ ગાયનો આદિ સાંભળવામાં લુબ્ધ ન થવું.

(કોઇ મનુષ્ય તમારી નિંદા કરતો હોય, તમોને ગાળો આપે તોપણ તમારા પવિત્ર આત્માને ક્રોધરૂપી અગ્નિવડે મલીન ન કરતાં શમતાના સાગરરૂપી શાંતતાવડે ચીંતવવું કે તે મારો પ્રિય બંધુ અને શુભેચ્છક છે કે મારા કર્મનાં પુદ્ગલોને બાળવામાં મને મદદ કરે છે.)

ચક્ષુઇંદ્રિય-એટલે આંખ. જ્યાં પોતાનો લાંબો વખત ગુમાવવો હોય એવા ઘર દુકાન આદિ સ્થળોએ તમારા હૃદયમાં ખરાબ વિચારો જેના વડે ઉત્પન્ન થાય એવી

ચીજો રાખશો નહિ. નગ્ન છબીઓ, નિર્લજ્જ પોશાક આદિનો ત્યાગ જ કરજો. પરસ્ત્રી તરફ દૃષ્ટિ કરતાં તેને તમારી માતા કે ભગિની ચીંતવો, સ્વસ્ત્રીમાં આસક્ત થતાં તેનું ચામડી વગરનું શરીર કલ્પો અને તે જ વખતે સ્મરણમાં લાવો કે "અનંતા વખત થએલી માતા અને બ્હેનને આજે સ્ત્રીરૂપે ભોગવીએ છીએ."

(પ્રેમ રસનાં નાટકો અને ચિત્તને મલીન કરનારા દેખાવો જોવાથી હંમેશાં દુર રહેવું. તમારા સુવાના ઓરડામાં એવાં પુસ્તકો રાખો કે જે હંમેશાં દૃષ્ટિ સન્મુખ થતાં નવું શૌર્ય, નવો પ્રેમ, નવો શાંતરસ, ઉપકાર વૃત્તિ પ્રકટ થાય.)

સ્પર્શેંદ્રિય–એટલે ત્વચા. શરીરને ગરમ પાણીથી હંમેશાં સ્વચ્છ રાખવું કે જેથી શરીરનાં છીદ્રોમાં મેલ અને ખરાબ પુદ્દગલો જતાં અટકી જઇ શરીર શુદ્ધ થાય; પરન્તુ પાણીનો દુરૂપયોગ કરતા નહિ.

(વિષયસેવનથી શરીરને અપવિત્ર કરવું નહિ. જીવહિંસાથી શરીરને ભ્રષ્ટ કરવું નહિ. શરીરવડે એવું કોઇ પણ કૃત્ય કરવું નહિ કે જેથી કોઇ પણ જીવને માઠું ધ્યાન ઉત્પન્ન થાય. વિના કારણે શરીરનો ક્ષય કરવો નહિ. શરીરને

બહુ સુકોમળ બનાવવું નહિ કે જેથી પરોપકારી કાર્યે આ-પણા હાથે થતાં અટકે. સુકોમળ સુંદર કપડાં, પલંગ, આદિ શરીરને સુકોમળ બનાવનારી ચીજોથી દૂર રહેવું.)

*　*　*　*

પ્રબળપણે વર્તતી એક પણ ઇંદ્રિય જ્યારે જીવનો વિદેહ કરાવે નરકમાં લઇ જાય છે ત્યારે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિકારને વશ નહિ કરતાં પ્રબળપણે વર્તવા દેનાર માણસના નિશ્ચય થએલા નરકાવાસના સંબંધમાં શું સંશય હોય ?

*　*　*　*

" આત્માને જન્મ મરણના દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવનાર
" યાને ભવોભવ રખડાવનાર માત્ર તૃષ્ણા જ છે કે જે પાંચ
" ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ (જીત)
" નહિ મેળવનાર કોઇ પણ વખત સંસારની ભ્રમણામાંથી
" મુક્ત થતો જ નથી, જેથી ઇંદ્રિયોને વશ કરી મનના
" અંકુશમાં રાખવી જોઇએ.

*　*　*　*

" આપણું શરીર એક રથ સમાન છે. ઇંદ્રિયો એ
" રથના ઘોડા સમાન છે. મન તે ઘોડાની લગામ છે. બુ-
" દ્ધિ તે રથ હાંકનાર સારથી છે જ્યારે આત્મા રથમાં
" બેસાડનાર મુખ્ય રાજા છે. બુદ્ધિરૂપી સારથીએ મનરૂપી

" લગામવડે ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાને અંકુશમાં રાખી દયા સત્ય
" બ્રહ્મચર્યરૂપી નીતિની સડક ઉપર દેહરૂપી રથને હાંકવાથી
" સિધા સિદ્ધ ગતિ પહોંચાય છે."

(૩) ઉત્તમ એવી ભાવના ભાવવી.

દોહરો.

" જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્યના, ઉત્તમ જહાં વિચાર;"
" જે ભાવે શુભ ભાવના, તે ઉતરે ભવપાર."

નાનામાં નાના જંતુથી તે મોટામાં મોટાં પ્રાણીઓ, મનુષ્યો અને દેવતાઓને સુખ પ્રિય છે. જગત્‌નો મોટો ભાગ સુખ, આનંદ મેળવવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરે છે. હજારો પ્રકારના પાપબંધનથી મુક્ત થતાં નથી, છતાં સુખ તે દુઃખ છે, ભયવાળું છે, અલ્પ સમયનું છે, અનેક જાતના તાપ ઉપજાવનારૂં છે. શ્રીમાન્ ભર્તૃહરિ પણ કહે છે કેઃ-

શાર્દૂલ.

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं,
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरुण्याद्भयं ।
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतांताद्भयं,
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्य मेवाभयं ॥

અર્થાત્—ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુળને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે: માનમાં દીનતાનો ભય છે; બળમાં શત્રુનો ભય છે; રૂપથી સ્ત્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.

વળી શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. કંચનવર્ણીય કાયા, યશોમતિ જેવી રાણી, અઢળક સંપત્તિ, લક્ષ્મી, અને મહાપ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ હોવા છતાં એ સર્વ મોહિનીને ઉતારી દઈ જગતના મિથ્યા સુખની ઇચ્છાને વશ નહિ થતાં જ્ઞાનદર્શન યોગ પરાયણ થઇ, સ્વાચરણથી જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્વાભિલાષીના મુખકમળથી શ્રી મહાવીર કહેવરાવે છે કે—

" अधुवे असासयंमि संसारामिदुख्खपउराए

" किंनामदुध्यंतकम्मयं जेणाहं दुग्गइं नगछेध्या ॥ "

" અધ્રુવ અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે. હું એવી શું કરણી કરૂં કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જઉં ? "

આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધ એ ત્રણ જાતના સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તેનું નામ મુક્તિ અને મોક્ષ કહે છે. સંસારના શોકથી મુક્ત થવા માટે શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભુત્વ, ગુરૂજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યકત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું; જ્યારે ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, એ સઘળાંનો ત્યાગ કરવો; તેમાં જ પરમ સુખ અને પરમાનંદનો નિવાસ છે, જન્મ-મરણની વિડંબનાનો અભાવ છે, શોક અને દુઃખનો ક્ષય છે.

વૈરાગ્ય અને આત્મહીતષી વિષયોની સુદ્દઢતા થવા માટે બાર ભાવનાનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન અત્રે કરવામાં આવે છે

ભાવના.

ભાવના ૧૨ પ્રકારની છે જેનાં નામ: અનિત્ય ભાવના, અશરણ ભાવના, સંસાર ભાવના, એકત્વ ભાવના, અન્યત્વ ભાવના, અશુચિ ભાવના, આશ્રવ ભાવના, સંવર ભાવના, નિર્જરા ભાવના, લોકસ્વરૂપ ભાવના, સમ્યકત્વ ભાવના અને ધર્મ ભાવના.

અનિત્ય ભાવના.

લક્ષ્મી વીજળીના ઝબકારા જેવી છે, અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે, આયુષ્ય પાણીનાં મોજાં જેવું છે, કામભોગ આકાશ માંહે ઉત્પન્ન થતાં ધનુષ્ય જેવાં છે, મતલબ કે

સઘળું ક્ષણભંગુર છે; માટે હે જીવ! તારી આસપાસ નજર કર, તારૂં પોતાનું શરીર પણ ક્ષણભંગુર છે. આ સર્વ વિનાશી અનિત્ય વસ્તુઓના વચ્ચે "તુ" એક અવિનાશી, નિત્ય, ભુલો પડવાથી આવી ચડયો છું તો એ નાશવંત વસ્તુઓમાં મોહ ન પામતાં અવિનાશી એવા તને (આત્માને) પીછાન: આવા પ્રકારની ભાવના ભાવવી તે અનિત્ય ભાવના કહેવાય છે.

અશરણ ભાવના.

સર્વજ્ઞ જીનેશ્વર ભગવાને નિસ્પૃહતાથી ભાખેલો ધર્મ તેને તું મન, વચન, અને કાયાના પ્રભાવવડે ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને હે જીવ! આરાધ્ય, આરાધ્ય, કેમકે તું તદ્દન અનાથ છું, તે સનાથ થઇશ, એના વિના સંસારભ્રમણમાંથી તારો હાથ ઝાલનાર કોઇ જ નથી. નાશ માટે નિર્માયેલી વસ્તુઓના વિયોગથી થતાં દુઃખો દૂર કરનાર માત્ર ધર્મ જ છે માટે શરણ, સગું, કે સંબંધી જો કાંઇ તારે જોઇતું હોય તો અવિનાશી એવા તારા આત્માને શોધી એના શરણે જા! આ પ્રકારની ભાવનાવડે અંતઃકરણનું પોષણ કરવું તે અશરણ ભાવના કહેવાય છે.

સંસાર ભાવના.

જેમાં એકાંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછળે છે તેવાં શીલ–જ્ઞાનને માત્ર નામના દુઃખથી કંટાળી જઇને

મિત્રરૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરે છે; અને કેવળ અનંત દુ:ખમય એવાં જે સંસારનાં નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે ! રે જીવ ! હવે તું તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ ! રે ! નિહાળી (જોઇ) ને શીઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહા વૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામભોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે ! હે જીવ ! તું જે જે વસ્તુઓમાં આનંદ માની રહ્યો છે તે અને તેથી પણ વધારે ખેંચાણ કરનારી વસ્તુઓ તું અનેક વાર પામ્યો છું, દરેક ચીજના ભોક્તા તરીકે અને દરેક પ્રાણીના સગા તરીકે સર્વ પ્રાણી પદાર્થ સાથે તેં અનેક વાર સંબંધ જોડ્યો છે છતાં એક પણ સંબંધ ટકી શક્યો નથી. માટે કોઇ પ્રાણી કે પદાર્થના મોહમાં દીવાનો થઇ અવિનાશી એવા નિજરૂપ (આત્મા) ને ભૂલીશ નહિ. આ પ્રકારે અંતરમાં વિચારણા કરવી તે સંસાર ભાવના કહેવાય છે.

એકત્વ ભાવના.

શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતાં રોગાદિકનો જે ઉપદ્રવ થાય છે, તે સ્નેહી, કુટુંબી, માતા કે પુત્ર કોઇથી લઇ શકાતાં નથી. એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતે જ ભોગવે છે, એમાં કોઇ પણ ભાગીદાર થતું નથી; તેમજ પાપ, પુણ્યાદિ સઘળા વિપાકો આપણો આત્મા જ ભોગવે છે. એ એકલો આવ્યો

છે અને એકલો જવાનો છે એવું જાણી વિવેકને જાણુવા-વાળા પુરૂષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે. જેમ એક ઘર છોડી બીજા ઘેર જતાં પહેલાં ઘરવાળું કોઇ પણ સગું તારી સાથે આવ્યું નથી, અને આવશે પણ નહિ, એ સગાંને મદદ કરવા માટે તેં કરેલાં પાપોનું ફળ ભોગવવા વખતે પણ એ કોઇ આડો હાથ દેવા નહિ આવે તો એવો પ્રેમ, એવી મૈત્રી, એવો સંબંધ તારૂં શું લીલું કરનાર છે ! તું તારા પોતામાં જ મિત્ર મેળવી નિજરૂપ (આત્મા) થી સગાઇ કરઃ આ પ્રમાણે જીવને પ્રબોધવો તે "એકત્વ ભાવના" કહેવાય છે.

અન્યત્વ ભાવના.

આ શરીર તે મારૂં નથી, આ રૂપ તે મારૂં નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઇઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી, આ સ્નેહીઓ તે મારાં નથી, આ સંબંધી-ઓ તે મારાં નથી, આ ગોત્ર તે મારૂં નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારાં નથી, આ યૌવન તે મારૂં નથી, આ ભૂમિ તે મારી નથી, છતાં મારાપણું જે ભાસે છે તે માત્ર અજ્ઞાન-તાથી ઉત્પન્ન થએલો મોહ છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે, હે જીવ ! આ અન્યત્વ ભાવનાનો વિચાર કર, વિચાર કર.

" મારૂં મારૂં શું કરે, તારૂં નથી તલભાર;
" કુદરતની લીલા બધી, વાદળ રંગ જણાય."

* * *

" નકી ઘરબાર, સુંદર નાર, છોડીને જવું જોઇએ;
" પ્રિયે સંતાન, ખજાના માલ, સાથે નહિ આવે કોઇએ."

* * *

" આવ્યો બાંધી મુઠીએ, જાવું ખાલી હાથ;
" સુકૃતિ કાંઈ કરી નહિ, પસ્તાવો સંગાથ."

* * * *

બાહિર્ યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે ? જ્ઞાનરૂપ આત્માવડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઇંદ્રિયોને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમજ લોભને જીતવાં દોહ્યલાં છે. જેણે મનયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

* * * *

મહીને મહીને જો દસ લાખ ગાયોનાં દાન આપે તો પણ તે દસ લાખ ગાયનાં દાન કરતાં સંયમ ગ્રહણ કરી સંયમને આરાધે છે તે, તે કરતાં વિશેષ મંગલ પ્રાપ્ત કરે છે.

* * *

બાળ અવિવેકી ગમે તેવાં ઉગ્ર તપ કરે પરન્તુ સમ્યક્ શ્રુત ધર્મ તથા ચારિત્ર ધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ ગણાય ? મેરૂ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ

લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી, કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી. તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે, ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ટતા છે. માટે સંતોષ નિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરૂષો આચરે છે.

*　　　*　　　*　　　*

કામભોગ છે તે શલ્ય સરખા છે, કામભોગ છે તે વિષ સરખા છે, કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે, જેની વાંચ્છનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે; તેમ જ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ પામે છે; માયાએ કરીને સદ્‌ગતિનો વિનાશ થાય છે; લોભ થકી આ તથા પરલોકનો ભય પેદા થાય છે.

અશુચિ ભાવના.

હે જીવ! તું દગા ફટકા કોને માટે કરે છે? શું આ હાડકાંના પૂતળાને પોષવા માટે? જો તો ખરો કે આ પુતળું ગંધાતું છે; મળમૂત્રથી ભરેલું છે; રોગ, જરાનું નિવાસ ધામ છે; ક્ષણુક્ષણમાં બગડી જાય છે; તું તેને સાચવવા, પુષ્ટ કરવા હજારો પ્રપંચ કરે છે, હજારો પ્રકારની હિંસા કરે છે, પણ તે છતાં તને તો તે દગો જ દે છે; તારા ખરા ખપ

વખતે તે તારી મરજી વિરૂદ્ધ લથડી પડે છે; માટે જેટલી કાળજી આ ગુણચોર હાડપિંજર માટે રાખે છે તેટલી જ કાળજી જો તારા આત્મા માટે રાખ તો અખુટ ગુપ્ત ખજાના તારા માટે ખુલ્લા થાય એ નિઃશંક વાત છે, એમ તું સમજ: આ અશુચિ ભાવના કહેવાય.

આશ્રવ ભાવના.

પચીશ કષાય, પંદર યોગ, બાર અવ્રત, અને પાંચ મિથ્યાત્વ એમ સત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાના રસ્તા છે, આત્માને મલીન કરનારા વળગાડ છે, જે દરેક પળે નવીન કર્મોને બંધાવે છે, અને તેથી જ આપણે આપણા આત્મસ્વરૂપને ભૂલી જઇએ છીએ, અને ભવભ્રમણ કરીએ છીએ. માટે એ સત્તાવન ભેદને પ્રથમ ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો અને જેમ બને તેમ* તેથી મુક્ત રહી ઇચ્છાઓને મર્યાદાથી બાંધી પોતાના સર્વસ્વ (તન, મન અને ધન) ને પરમાર્થે જ માનવું.

સંવર ભાવના.

આશ્રવ ભાવનામાં જે સત્તાવન પાપદ્વાર કહ્યાં તે પાપદ્વારને બંધ કરવાં, આવતા કર્મસમૂહને અટકાવવા–તેનું નામ સંવર ભાવના. પાપદ્વાર માત્ર જ્ઞાન–ધ્યાનથી બંધ થઇ શકે છે: જ્ઞાન ધ્યાનમાં આરૂઢ થએલો આત્મા સિંહ સમાન દેખાવ

ધારણુ કરે છે. બિચારાં કર્મો તેની પાસે આવી શકતાં નથી. શુભ ધ્યાન એજ ભવસાગરમાંથી પાર ઉતારનાર "નાવ" છે.

નિર્જરા ભાવના.

સત્તાવન આશ્રવદ્વારને સંવર ભાવ (જ્ઞાન ધ્યાન) વડે રોકી શકાય છે પણ પૂર્વે કરેલાં કર્મોને બાર પ્રકારના તપવડે રોકવાં તેનું નામ "નિર્જરા ભાવના." હે જીવ! સંવરભાવવડે નવાં આવતાં કર્મોને તેં રોક્યા, પણ પૂર્વે કરેલાં કર્મોને રોક્યા સિવાય કાંઇ તારો મોક્ષ થવાનો નથી, માટે બાર પ્રકારના તપવડે કરી પૂર્વ કર્મને બાળ. તપના બાર પ્રકારમાં છ બાહ્ય અને છ આભ્યંતર તપ કહેવાય છે, બાહ્ય તે અનશન, ઉણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયકલેષ અને પ્રતિસંલીનતા; જ્યારે આભ્યંતર તે પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ. આમ બાર પ્રકારના તપથી પૂર્વકર્મનો ક્ષય થાય છે. માત્ર નિર્જરા (કર્મક્ષય) માટે તપ કરનાર માન માગતો નથી, કીર્તિ કે ધનની ઇચ્છા કરતો નથી, લોક લજ્જાની પણ દરકાર કરતો નથી.

લોકસ્વરૂપ ભાવના.

હે જીવ! આ પ્રમાણે આવતાં કર્મોને રોકી, થએલાં કર્મોને નિર્જરી હવે તું ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ વિચાર;

અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રનો ખ્યાલ તારી દૃષ્ટિ સમક્ષ લાવ અને પછી જો કે આટલા વિશાળ અવકાશમાં તારૂં ઘર, તારી લક્ષ્મી, તારો વૈભવ, અને તું પોતે પણ શા હિસાબમાં છે? કુદરતની વિચિત્રતાનો વિચાર એમાં જ તલ્લીન થઇ દેહાધ્યાસ અને હુંપદ છોડ.

(જેમ પુરૂષ બે હાથ દઇ પગ પહોળા કરી ઉભો રહે તેમ તીર્છા થાળને આકારે લોકસ્વરૂપ છે, જેની નીચે ભુવનપતિ, વ્યંતર, અને સાત નરક છે; તીર્છે અઢીદ્વીપ આવી રહ્યા છે. ઉંચે બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને તે પર અનંત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધશિલા છે તે લોકાલોક પ્રકાશક, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અને નિરૂપમ છે: આ પ્રમાણે ચૌદ રાજલોકનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ છે.)

સમ્યકત્વ ભાવના.

હે જીવ! ઉપરની દશ ભાવનાથી પ્રાપ્ત થએલા વૈરાગ્ય વડે શાંત થએલા જીવે શું કરવું? શું છાંડવું? એ જાણવા સમ્યકત્વની જરૂર છે. માટે સમ્યકત્વ યાને શ્રદ્ધાયુક્ત સાચા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર.

ધર્મ ભાવના.

હે જીવ! જ્ઞાન પામ્યો પણ સાર્થક ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે જ્ઞાનને વ્યવહારમાં મૂક, યાને ધર્મ આચર; સર્વ

પ્રાણીને પોતાના સમાન ગણવા જેટલી ઉંચી પાયરીએ આવવું અને સર્વ જીવને શાતા સમતા પમાડતા શીખવું એ જ ધર્મની સફળતા છે.

* * * *

" એકેક ભાવના જ્યારે બેડો પાર કરાવવા સમર્થ છે ત્યારે બારે ભાવના ભાવવાવાળાના મોક્ષમાં શું સંશય હોય?"

(શુદ્ધ સામાયકનું તૃતીય લક્ષણ સંક્ષિપ્તે સંપૂર્ણ.)

---

(૪) આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને શુકલ ધ્યાન ધ્યાવું.

ધ્યાન એ શબ્દ " ध्यै " ધાતુ ઉપરથી થએલ છે. " ध्यै " એટલે અંતઃકરણમાં વિચાર કરવો. ધ્યાનનું ઉપયોગીપણું આજકાલ થોડા જ લોકો જાણે છે.: અંતઃકરણને શુદ્ધ અને મજબૂત કરવા માટે " ध्यान " એ રામબાણ ઇલાજ છે.

से किंतं झाणं, झाणे चउविहे पन्नंते तंजहा ।
अट्टे झाणे, रुद्दे झाणे, धम्मे झाणे, सुक्के झाणे. (श्रीउववाइसूत्र)

"ધ્યાનના ચાર ભેદ શ્રી ભગવંતે ફરમાવ્યા છે; આર્ત ધ્યાન, રૂદ્ર ધ્યાન, ધર્મ ધ્યાન, અને શુકલ ધ્યાન."

અંતઃકરણમાં બે પ્રકારના વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. શુભ અને અશુભ. શુભ વિચાર તે શુભ ધ્યાન અને અશુભ વિચાર તે અશુભ ધ્યાન. અશુભ ધ્યાનના બે ભેદઃ "આર્ત" અને "રૌદ્ર" તથા શુભ ધ્યાનના બે ભેદઃ "ધર્મ ધ્યાન" અને "શુક્લ ધ્યાન."

આર્ત ધ્યાન.

આર્ત=માઠું (ખરાબ). ધ્યાન=વિચાર.

આ જગત્ માંહેલા જીવોને શુભાશુભ કર્મોના સંયોગથી સારૂં અને વિયોગથી અનિષ્ટ, અનિષ્ટનો સંયોગ અને પ્રિયનો વિયોગ, એવી પરંપરા અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે. એનાથી અંતઃકરણમાં અનેક જાતના સંકલ્પ વિકલ્પ થાય છે તેને "આર્ત ધ્યાન" કહે છે. એવા આર્ત ધ્યાનના પુનઃ ચાર પ્રકાર છે. અનિષ્ટસંયોગ, ઇષ્ટસંયોગ, રોગોદય અને ભોગેચ્છા.

અનિષ્ટસંયોગ—માણસને પોતાના અંતઃકરણમાં વિચાર થાય કે મારા શરીરનો, કુટુંબનો, ધનનો, ધાન્યનો, જનાવરનો, જંગમ-સ્થાવર મિલકતનો, કોઇ નાશ કરતો હોય એમ કલ્પના થતાં ચિંતવે કે એ નાશ કરનારનો જ નાશ થાય તો સારૂં. ઇત્યાદિને **અનિષ્ટસંયોગ** નામક આર્ત ધ્યાનનો પહેલો ભેદ કહે છે.

ઇષ્ટસંયોગ—માણુસને પોતાના અંતઃકરણમાં વિચાર થાય છે કે હું રાજા થાઉં, પ્રધાન થાઉં, શેઠ થાઉં, શાહુકાર થાઉં, અમુક જાતની સ્ત્રીઓ સાથે કામભોગ ભોગવી મારી ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરૂં તથા વિચાર થાય કે આવું સુંદર શરીર, વહાલું કુટુંબ, સહાયક મિત્રોનો વિયોગ થશે, એમ ચિંતવી મુર્છા ખાય, વિલાપાત કરે, તથા ઘરસંપત્ બળી જાય, ડુબી જાય, કોઇ હરણુ કરી જાય, લગ્ન પ્રસંગના કારણુથી ગજા ઉપરાંત ખર્ચ કરી દરિદ્રી બની પશ્ચાત્તાપ કરે કે હાય!! હાય!! હવે હું શું કરીશ? વીગેરે વિચારોને ઇષ્ટસંયોગ નામક આર્તધ્યાનનો બીજો ભેદ કહે છે.

રોગોદય—કોઇ પણુ જાતનો રોગ ઉત્પન્ન થતાં માણુસને પોતાના અંતઃકરણુમાં વિચાર થાય કે જલદી એનો નાશ થાય તો સારૂં. સર્વ જીવો પોતાને આરોગ્ય અને અખંડ સુખ ઇચ્છે છે પણુ ગત ભવે કરેલાં કર્મોના ઉદયથી શરીરમાં અનેક જાતની પીડા—દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તથા અનેક જાતના રોગો જેવા કે કોડ, ભગંદર, અતિસાર, શ્વાસ, તાપ, કંઠમાળ, ક્ષય આદિ ઉત્પન્ન થતાં જીવ વિચાર કરે છે કે હરકોઈ ઉપાયે આવા દર્દથી મુક્ત થાઉં તો સારૂં; આવા ચિંતવન અને ઔષધોમાં અનંતકાય એકેંદ્રિયથી તે પંચેંદ્રિય સુધીના જીવોની હિંસા થઇ જાય છે અને કર્મો

બંધાઇ જાય છે. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં શ્રમણ ભગવંત શ્રી મહાવીર દેવે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ફરમાવેલી નિ-ચેની ગાથા વારંવાર યાદ કરી આર્તધ્યાનના પરિણામે બંધાતા અઘોર કર્મોથી મુક્ત રહેવું: " **कडाण कम्माण मोक्ख अत्थी** " અર્થાત્ કર્યા કર્મ ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી. વળી કહ્યું છે કે:—

कृत कर्मक्षयो नास्ति, कल्प कोटी शतैरपि,
अवश्यमेव भोक्तव्यं, कृतंकर्म शुभाशुभम् ॥

અર્થાત્—" ચાર અબજ અને બત્રીશ કરોડ વર્ષોનો એક કલ્પ કહેવાય છે. એવા કરોડો કલ્પમાંએ કરેલાં કર્મનાં ફળ ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી. " આપણા શરીરમાં સાડા ત્રણ કરોડ રોમ છે, એકેક રોમમાં પોણા બે પોણા બે રોગનો નિવાસ છે, તો વિચારવું કે આ શરીર માત્ર રોગોનું જ ઘર છે. જ્યારે સાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય થાય ત્યારે એક પછી એક રોગ પ્રકટ થતા જાય છે અને પાપોદય થાય છે. ગત ચીજનો શોક કરી રોવું, મરણ પાછળ રોવું, કુટવું, આક્રંદ, વિલાપ કરવા વગેરેને " **રોગોદય** " નામક આર્તધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ કહે છે.

ભોગેચ્છા—પાંચ ઇંદ્રિયના કામભોગની ઇચ્છા થતાં તે ઇચ્છામાં સદા તત્પર રહે તેને ભોગેચ્છા કહે છે. **પાંચે**

ઇંદ્રિયોના જૂદા જૂદા ભોગ આગળ કહેવાઇ ગયા છે. જે પ્રાપ્ત થતાં માણુસને અંતઃકરણુમાં વિચાર થાય કે હું બહુ ભાગ્યશાળી છું, મને મનવાંછિત મળેલ છે, એવા વિચારોમાં ખુશી થવું તેને "**ભોગેચ્છા**" નામક આર્ત-ધ્યાનનો ચોથો ભેદ કહે છે.

આર્તધ્યાનનાં લક્ષણં–શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં આર્ત-ધ્યાનનાં ૪ લક્ષણુ કહ્યાં છેઃ–**कंदणया, सोयणया, तिप्पणया,** અને **विलवणया.**

કંદણુયા એટલે આક્રંદ, રૂદન કરે, હાય હાય મારા સ્નેહીનો વિયોગ થયો, એની પ્રાપ્તિ હવે કેમ થશે ? હા દેવ ! હા પ્રભુ ! વીગેરે રૂદન, બુમ પાડી ભયંકર શબ્દો કરે તે. **સોયણુયા** એટલે અફસોસ, ચિંતા કરે, કપાળે હાથ દે, નીચું મોઢું કરી મૌન બેસી પૃથ્વી ખણે, તરખલાં તોડે, મૂર્છીત થાય વીગેરે. **તિપ્પણુયા** એટલે આંખોમાં આંસુ લાવી રૂએ, ગઇ ચીજનો શોક કરી રૂએ, ઉંડા નિઃશ્વાસ નાંખે વીગેરે. **વિલવણુયા** એટલે વિલાપાત કરે, અંગ પછાડે, છાતી, માથું કુટે, હાય વોયના શબ્દો બોલે, ગજબ થયો, જુલમ થયો, મોટો અનર્થ થયો એવા ભયંકર શબ્દો બોલે, વીગેરે.

રૌદ્રધ્યાન.

રૌદ્ર=ભયંકર, ધ્યાન=વિચાર, ભયંકર વિચાર થાય તે રૌદ્રધ્યાન. દારૂ પીધેલો માણુસ દારૂના નશામાં ચકચુર બની ક્રૂર કર્મોમાં આનંદ માની જેમ કાંઇ સારાસાર સમજતો નથી તેમ અનાદિ કાળથી વળગેલાં કર્મરૂપી દારૂના નશાથી કુકર્મોમાં માણુસ આનંદ માને છે. આવી રીતે આનંદથી કરવામાં આવેલાં કુકર્મોને **રૌદ્રધ્યાન** કહે છે.

"**रोद्दे झाणे चउविह पन्नंते तंजहा, हिंसाणुबंधी, मोसाणुबंधी, तेणाणुबंधी, सारक्खणाणुबंधी.**"–**અર્થ**— રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર ભગવંતે ફરમાવ્યા છે. હિંસાનુબંધ, મૃષાનુબંધ, તસ્કરાનુબંધ, અને સંરક્ષણાનુબંધ.

હિંસાનુબંધ–છેદન, ભેદન, તાડન, તાપન કરવું, બંધન બાંધવા, માર મારવો, દમન કરવું, કુરૂપ કરવું, ઇત્યાદિ કર્મોમાં જેનો પ્રેમ છે; અને આવાં કર્મ દેખી જેને દયા નથી આવતી તેને **હિંસાનુબંધ** રૌદ્રધ્યાન કહે છે.

"દુઃખ કોઇને પ્રિય નથી." અહોનિશ સુખની ઇચ્છાવાળા બિચારા કેટલાક જીવો પોતાના કર્માનુસાર, પરાધીનપણું, નિરાધારપણું, સમર્થપણું, દીન દુઃખી દશા પામ્યા છે એવા કોઇ પણ જીવને વિના કારણે દુઃખ દેવું, દુઃખથી પીડાય ત્યારે આનંદિત થવું, આપણે હાથે અથવા બીજાને

હાથે જીવના ટુકડા થતા હોય, લોહી નીકળતું હોય, બંધનમાં હોય, રસી, સાંકળ આદિથી બાંધેલ હોય, પિંજરામાં બંધ થએલ હોય, કાન, નાક, આંખ, પુંછડું, શીંગડું, હાથ, પગ, અને શરીરનો કોઈ પણ અવયવ કપાતાં દુઃખી થતાં હોય, વિલાપ કરતાં હોય એવા જીવોનું દુઃખ દેખી "બહુ સારૂં થયું, એને મારવો કાપવોજ જોઇએ, બંધનમાં નાંખવો જ જોઇએ, ફાંસી, સૂળી દેવી જ જોઇએ, બહુ જુલમી હતો, મરી ગયો તો પાપ ગયું, પૃથ્વીનો ભાર ઓછો થયો" વીગેરે શબ્દો બોલી આનંદ માનવો તેને હિંસાનુબંધ રૌદ્રધ્યાન કહે છે. આપણાથી ગુણવાન્, રૂપવાન્, શ્રીમંત, પ્રતાપી, સારા કુટુંબવાળો, સારી આવકવાળો, ઉદાર, દાનેશ્રી, તપેશ્રી ઈત્યાદિની નિંદા કરવી, ભુંડું ઈચ્છવું, ઈર્ષા (અદેખાઇ) કરવી, કોઇના લાભમાં હરકત કરવી, તથા છરી, ચપ્પુ, તલવાર, ઈત્યાદિ શસ્ત્રોથી કોઇને મારવાના વિચાર કરવા, તેને પણ હિંસાનુબંધ રૌદ્રધ્યાન કહે છે. પડસુંદીનો રવો, વિદેશી ખાંડ, હાથી દાંતની ચુડલીઓ, કચકડાંની વસ્તુઓ, પીંછાવાળી ટોપીઓ, ચામડાનાં પુંઠાં, અંગ્રેજી દવાઓ, કોડલીવર ઓઇલ વીગેરે, વિલાયતી સાબુ, મીણબતી, રેશમી કાપડ, ખરાબ કેસર, ચરબીનું ઘી વીગેરે હિંસાથી બનતી વસ્તુઓનો આનંદપૂર્વક ઉપયોગ કરવો, યા

ઉપયોગ કરાવવો એ પણ હિંસાનુબંધ રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે. આ સઘળી વસ્તુઓમાં કેટલી હિંસા થાય છે તે કોણ નથી જાણતું ?

મૃષાનુબંધ—માણસ પોતાના અંતઃકરણમાં વિચાર કરે કે હું અસત્ય અને ચાલાકીથી મારાં કર્મ પ્રકટ ન થાય તેમ લોકોને ઠગી મારી મતલબ પૂરી કરૂં; મનઃકલ્પિત અનેક શાસ્ત્રો રચીને મનમાન્યો મત ચલાવું; લોકોને વાક્-ચાતુરીથી મોહિત કરી એવાઓ પાસેથી ધન, ધાન્ય, સુંદર કન્યા રત્ન, ઘર ગ્રહણ કરૂં, અને મારૂં જીવન સુખેથી ચલાવું, ઇત્યાદિ અસત્ય વિચાર જેના અંતઃકરણમાં થાય તેવા અંતઃકરણને **મૃષાનુબંધ** રૌદ્રધ્યાનનું ઘર સમજવું.

નાના મોટા સૌ કોઇ અસત્ય (જુઠા) ને ખરાબ જ માને છે કેમકે જુઠું બોલવાથી ઘણા અનર્થો થાય છે; છતાં જુઓ ધ્યાનની પ્રબળતા કે માણસ જાણવા છતાં જુઠને છોડતો નથી. ઘણાઓ આવા અસત્ય કાર્યોથી પણ આનંદ માને છે, કહે છે કે હું કેવો વિદ્વાન્ છું કે અનેક જાતના પ્રપંચો છળકપટથી અંગહીન, રૂપહીન, ઇંદ્રિયહીન, ગુણહીન, ભાનહીન, કન્યાને મેં કેવા સારા ઠેકાણે પરણાવી દીધી, અને ઉપર જતાં અમુક રૂપીઆ લીધા ! વળી કેટલાકો બહાદુરી (?) બતાવે છે કે આ બુઢ્ઢાને, રોગિષ્ટને, નપુંસકને, અમુક સારા ઠેકાણે પરણાવી દીધો !

મનુષ્યની માફક ગાય, ભેંસ, અશ્વ આદિ પશુઓ તથા મેના, પોપટ, આદિ પક્ષીઓના સંબંધમાં જુઠું બોલવું એટલે કે જુઠી પ્રશંસા કરવી, પ્રપંચ કરી રૂપ બદલાવવું, સારૂં દેખાડી ખરાબ આપવું, વધારે કીંમત ઉપજાવી ખુશી થવું, તથા જુના વસ્ત્રાદિકને રંગી નવાં બનાવી નવાં જેટલી કીંમત લેવી, ખોટા દાગીના સાચા કહી ભરોસે રહેલાઓનો વિશ્વાસઘાત કરવો, કોઇએ આપેલી થાપણ ઓળવી હજમ કરવી અને જુઠા સાક્ષીઓ ઉભા કરી સાચુ ખોટું કરવું. ધર્માદાની રકમનો પોતાના ખાનગી વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો તથા પોતાનો પંથ ચલાવવા શ્રી વીતરાગભાષિત ધર્મને, શાસ્ત્રોને છોડી અનેક કલ્પિત જુદા ગ્રંથ, ચારિત્ર વીગેરે બનાવવા અને બિચારા અંધશ્રદ્ધાળુ ભોળા માણસોને ઉંધે રસ્તે દોરી ભ્રમમાં નાંખવા, શુદ્ધ દયા ધર્મ છોડાવી હિંસાયુક્ત ધર્મ ફેલાવવો તથા જ્ઞાનવંત, આચારવંત, ક્ષમાશીલ, બ્રહ્મચારી, શુદ્ધ ધર્મના પ્રર્વતકોની નિંદા કરવી તથા ધર્મના કામમાં હિંસા કરવાથી દોષ નથી એવું લોકોને સમજાવે તેને પણ **મૃષાનુબંધ** રૌદ્રધ્યાન કહે છે. બહેરાં, આંધળાં, લુલાં, અપંગ આદિ રોગિષ્ટ મનુષ્યોની હાંસિ કરવી, ચિડાવવા, ચિડાતા જોઇ રાજી થવું, તથા શેતરંજ, ચોપાટ, પાનાની રમતો રમવી,

વાદવિવાદમાં જુઠું બોલવું, એ પણ **મૃષાનુબંધ** રૌદ્ર-ધ્યાન કહેવાય છે.

તસ્કરાનુબંધ–ચોરી કરવાની સદા ચિંતા રહે, ચોરી કરી ઘણો હર્ષ થાય, બીજા પાસે ચોરી કરાવે, ચોરીથી લાભની પ્રાપ્તિ જોઇ ખુશી થાય, કળાકૌશલ્ય બતાવનારની પ્રશંસા કરે ઇત્યાદિ વિચાર કરે તે **તસ્કરાનુબંધ** રૌદ્ર-ધ્યાન કહેવાય. તૃષ્ણાથી ચકચુર બનેલા આપણા જીવને આખા જગતનું ધન, અન્ન, લક્ષ્મી, જોઇએ છે. (ઇચ્છા થાય છે.) પણ પૂર્વોક્ત કર્મ એવા પ્રકારનાં બાંધેલાં છે કે ઇચ્છાઓ તો આકાશ સુધીની કરીએ છીએ, પણ વળતું નથી કાંઈ! આળસુ બની ઉદ્યોગ છોડી જ્યારે આ જીવ લાંબી આશાઓમાં તણાતો જાય છે ત્યારે ચોરી કરવા સિવાય બીજો કાંઇ ઉપાય સૂજતો નથી. આવા ઉપાયોની યોજના (વિચાર) ને **તસ્કરાનુબંધ** રૌદ્રધ્યાન કહે છે.

(જનસમાજને ઠગવાને ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ, તિલક, માળા, કંઠી, વીગેરે શરીર ઉપર રાખી કેટલાક ઢોંગી ભગતો અનેક જાતના ઢોંગ, સોંગ કે લાલચથી બિચારા ભોળા જનોને ઠગે છે! પૈસા માટે ગાય, બચ્ચાં કે ઈશ્વરના સોગન ખાનારાઓ પણ તસ્કરાનુબંધ રૌદ્રધ્યાનમાં આવી જાય છે.)

સંરક્ષણાનુબંધ–આ જગતમાં સર્વ પાપી છે કે સર્વે ધર્માત્મા છે એમ સમજવું નહિ પરન્તુ સંસારી જીવોને પુન્ય અને પાપના કર્મબંધનો અનાદિ કાળથી વળગેલાં છે, પાપના ઉદયમાં માણુસ દુઃખી થાય છે અને પુન્યોદયમાં માણુસ સુખી થાય છે પણ શ્રી ભગવંતે કહ્યું છે કે " **अधुवे असा संयमि** " એટલે " અધ્રુવ અશાશ્વત, ક્ષણભંગુર છે ". " સમય અનંત હાનિ" તે સત્ય છે. વસ્તુઓના સ્વભાવ ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાય છે, અને કેટલીક વખત સર્વે વસ્તુઓનો નાશ પણ થાય છે. એનો નાશ થવા ન દેવો અર્થાત્ તેને બચાવવાના જે ઉપાયો કરવા તેને **સંરક્ષણાનુબંધ** રૌદ્રધ્યાન કહે છે.

(રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતાં વિચાર થાય કે રખે કોઇ તેનું હરણ કરે માટે આગળથી બંદોબસ્ત કરી રાખું. રથ, હાથી, ઘોડા, લશ્કર, ઇત્યાદિનો સંગ્રહ કરૂં. એવી રીતે પોતાના કુટુંબ, લક્ષ્મી, ગૃહવાસ આદિનો નાશ થતો અટકાવવાના ઉપાયો યોજવા તેને સંરક્ષણાનુબંધ રૌદ્રધ્યાન કહે છે.)

રૌદ્રધ્યાનીનાં લક્ષણ.

" रोद्दस्सणं झाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नंता तंजहा;

" उसणदोसे, बहुलदोसे, अणाणदोसे, अमरणांतदोसे. "

અર્થ:—" રૌદ્રધ્યાનનાં ૪ લક્ષણ છે. હિંસાદિપાપોનો વિચાર કરે, વિશેષ (અખંડ) વિચાર કરે, અજ્ઞાનીઓના

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે, મરણ થતાં લગણ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે નહિ." જે ધ્યાનનું નામ રૌદ્ર-ભયંકર છે તેનો વિચાર, કર્તવ્ય, અને સ્વરૂપ ભયંકર જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. એવા ભયંકર વિચારોમાં મનની પ્રેરણા કરવી એ પણ ભયંકર કાર્યો જ કરાવે છે. આવા ભયંકર વિચારોથી જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેના મુખ્ય ચાર ભેદ શ્રી ભગવંતે ફરમાવ્યા છે. ૧ ઉષણદોષ, ૨ બહુલદોષ, ૩ અજ્ઞાનદોષ, અને ૪ અમરણાંતદોષ.

હિંસા, જુઠ, ચોરી અને સંરક્ષણ એ ચારના પોષણ માટે જે કામ કરવું તેનું નામ **ઉષણદોષ.** ઉપરોક્ત ચાર દોષની વિશેષ ને વિશેષ વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છા થાય તેનું નામ **બહુલદોષ.** રૌદ્રધ્યાનનો સ્વભાવ છે કે સુજ્ઞાનનો નાશ કરી માણસને અજ્ઞાની અને મૂઢ બનાવવા. સત્ (પરોપકારી) કાર્ય ઉપરથી પ્રેમનો નાશ કરી કુકાર્યે અધમાચરણમાં પ્રેમ લગાડે છે. સત્સંગમાં અપ્રીતિ, અરૂચિ કરી પાપસ્થાન તરફ દોરે છે, તથા હિંસા, જુઠ, ચોરી, વ્યભિચાર આદિમાં પાપ નથી એવું સમજાવનારાં કુશાસ્ત્ર વાંચવા રૂચિ થાય છે. ગાળો, ઠઠ્ઠા, મશ્કરી, ગાન, તાન, આદિ કુચેષ્ટા કરાવે અને સર્વોત્તમ દયામય જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરાવી હિંસા ધર્મમાં પ્રેરી, કામી, કપટી, લોભી, માંસાહારી

આદિ દુરાચરણમાં પ્રેરે. વળી ત્યાગી, વૈરાગી, શાંત, દાંત, વીતરાગી દેવગુરૂનો ત્યાગ કરાવી અપમાન કરે અને ઇંદ્રિયોના વિષયસુખમાં આત્મકલ્યાણ માને અને કુકર્મો પ્રતિ પ્રેરે: આદિ ઘણી રીતે **અજ્ઞાનદોષ** નામનું રૌદ્રધ્યાનનું લક્ષણ જાણવું. રૌદ્રધ્યાનીનું હૃદય કઠણ વજ્ર જેવું હોય છે, જેથી બીજાઓના સુખ દુઃખની એને બિલકુલ દરકાર રહેતી નથી. એ તો માત્ર પોતાનું જ સુખ ઇચ્છે છે, જ્યારે બીજાઓને પોતાથી વધારે સુખી દેખી તેના સુખનો નાશ કરવા અનેક જાતના પ્રપંચો કરે છે. નિર્દયતા અને ક્રૂર વિચારોથી ત્રસ અને સ્થાવરનો નાશ કરવાથી ડરતો નથી, તેઓને તરફડતાં જોઇ સુખી થાય છે, આનંદ માને છે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, દગાબાજી, કલેશ, ચુગલીખોર, મોઢે મીઠાબોલો, અદેખો, કુગુરૂ, કુદેવ અને કુધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર, પવિત્ર જૈન ધર્મના નામ માત્રથી પણ અલગ રહેનાર, મરણ પથારીએ પડેલો હોય તોપણ કરેલાં મહા અઘોર પાપોનો પશ્ચાત્તાપ નહિ કરતાં ઘર, કુટુંબમાં જ લુબ્ધ રહી મરણ પામનાર રો રો નરક ગતિના દુઃખો ભોગવવા જાય છે એને **અમરણાંત દોષ** કહે છે.

આવી રીતે આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન અઢાર પાપસ્થાનકનાં ઘર છે, મહામલીન છે, સત્પુરુષોને નિંદનીય છે.

આ આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન પૂર્વ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, જ્ઞાની, ધ્યાની મહાત્મા મુનિઓને પણ ક્ષણવારમાં નરકના અતિથિ બનાવે છે અને મોક્ષમાર્ગે જતાં અટકાવે છે.

શુભધ્યાન.

કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે છે, સમ્યક્ જ્ઞાનથી કર્મનો ક્ષય થાય છે, તથા સમ્યક્ જ્ઞાન શુભધ્યાનથી થાય છે. મુમુક્ષુઓને ધ્યાન એ જ આત્મકલ્યાણનો હેતુ છે. આ જગત્માં સારી અને ખરાબ એવી બે બાબતો અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે જેથી એકએકને ઓળખવામાં આવે છે યાને ખબર પડે છે, જેમ દિવસથી રાતની અને રાતથી દિવસની ખબર પડે છે તેમ. જેથી સર્વ પદાર્થોના ગુણની પરીક્ષા કરવી, અને જેમાં આત્મકલ્યાણ હોય તેનો અંગીકાર કરવો. શ્રી ભગવંતે દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ- "**जं सेयंत समायरे**" એટલે જે શ્રેય-કલ્યાણકર્તા માલુમ પડે તેનો સ્વીકાર કરવો.

અશુભ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ તો સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, કેમકે તે સંબંધ અનાદિ કાળનો છે, જ્યારે શુભધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ થવી બહુ મુસ્કેલ છે, કેમકે કોઇ શુભ કાર્ય જલદી થઇ શકતું નથી. શુભધ્યાનમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વની જરૂર

છે. સમ્યકત્વ સિવાય શુભ ધ્યાન થઇ શકતું નથી. ક્ષયોપશમ લબ્ધી, વિશુદ્ધલબ્ધી, દેશનાલબ્ધી, પ્રયોગલબ્ધી અને કરણલબ્ધી. આ પાંચ લબ્ધીઓ પ્રાપ્ત કરનારને જ સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ધ્યાનીનાં લક્ષણ.

(૧) મુમુક્ષુ—મોક્ષ જવાનો અભિલાષી હોય તે ધ્યાનનું કષ્ટ સહી આત્મનિગ્રહ કરે. (૨) વિરક્ત—જેના પુદ્‌ગલો પ્રણિત સુખોથી વૃત્તિ—નિવૃત્તિ હોય એવાઓના પરિણામ ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકે છે. (૩) શાંત વૃત્તિથી જે પરિસહ—ઉપસર્ગ સહન કરી શકે તે ધ્યાનનું ફળ મેળવી શકે છે. (૪) સ્થિર સ્વભાવી જે મનના યોગને કાબુમાં રાખી શકે તે ધ્યાની થઇ શકે છે. (૫) જેનું શરીર સિદ્ધાસન આદિ આસનોમાં સ્થિર રહી શકતું હોય તે ધ્યાની થઇ શકે છે. (૬) રાગ-દ્વેષ અને પાંચ ઇંદ્રિયોને કાબુમાં રાખનાર ધ્યાનસિદ્ધિ કરી શકે છે. (૭) પંચમહાવ્રત ધારણ કરનાર ધ્યાન ધરી શકે છે. (૮) ધ્યાનમાં ગમે તેવા કઠણ પરિસહને સહન કરનાર તથા શરીરને વોસરાવનાર ધ્યાન ધરી શકે છે.

ધ્યાનનો વિધિ.

ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય, કાળ, અને ભાવ. એના ચાર સારા અને ચાર ખરાબ એમ ૮ ભેદ છે, જેમાંથી ચાર ખરાબનો ત્યાગ

કરી ચાર સારાને ગ્રહણ કરવા કે જે ધ્યાનને માટે બહુ ઉપયોગી છે, જેથી અત્રે ક્ષેત્રાદિની શુદ્ધાશુદ્ધતા બતાવવામાં આવે છે.

અશુદ્ધ ક્ષેત્ર-જ્યાં રાજા દુષ્ટ, મલીન, આદિ દુર્ગુણયુક્ત હોય, માંસ, મદિરા આદિનો પ્રચાર વિશેષ હોય, વ્યભિચાર, જુઠ, ચોરી વિશેષ હોય તે. **શુદ્ધ ક્ષેત્ર**-એકાંત સ્થળ, નદી, સમુદ્રનો કિનારો, પર્વતની ગુફા, ઉપાશ્રય યાને જ્યાં મનુષ્યોની આવજા બહુ ઓછી છે એવા શુદ્ધ ક્ષેત્રમાં શાંતિથી ધ્યાન થઇ શકે છે. **અશુભ દ્રવ્ય**-જ્યાં માંસ, ચર્મ, લોહી, ચરબી, મરેલ જનાવરનું કલેવર, સુગંધી કે દુર્ગંધી પદાર્થો, ખાટલા, પલંગ, સ્ત્રીઓની છબીઓ, શૃંગારી દેખાવની છબીઓ, કપડાં કે બીજું કોઇ પણ સાંસારિક દ્રવ્ય રહેતું હોય તે અશુભ દ્રવ્ય; ત્યાં શુદ્ધ ધ્યાન થઇ શકે નહિ. **શુભ દ્રવ્ય**-જ્યાં આપણા મનના પરિણામ સ્થિર રહી શકતા હોય, કોઇ પણ એવી વસ્તુ ન હોય કે જે આપણા ધ્યાનને ચલિત કરે તેવું દ્રવ્ય. **અશુભ કાળ**-સખ્ત ગરમી, સખ્ત ઠંડી, જીવોત્પત્તિનો સમય, રોગીષ્ટ થવાનો સંભવ હોય, એવા કાળે શુદ્ધ ધ્યાન થઇ શકતું નથી. **શુભ કાળ**-રાત્રીનો ચોથો પહોર કે જ્યારે જનસમૂહનો મોટો ભાગ નિદ્રાધીન થએલો હોય છે, ત્યારનો વખત ધ્યાન માટે ઉત્તમ છે. **અશુભ ભાવના**-આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનું સ્મરણ

હોય અને તેવું ધ્યાન અશુભ જોગ, અસમાધિ, ચપળતા, રાગ, દ્વેષમાં હોય તેવા ભાવ હોય તો શુદ્ધ ધ્યાન થઈ શકે નહિ. **શુભ ભાવના**–શુભ ભાવનાના ચાર પ્રકાર છે. (૧) મૈત્રીભાવના, (૨) પ્રમોદભાવના, (૩) કરૂણા (કૃપા) ભાવના (૪) માધ્યસ્થ્યભાવના.

"मैत्री परस्मिन् हितधीः समग्रे, भवेत्प्रमोदो गुणपक्षपातः
"कृपा भवार्त्ते प्रतिकर्तुमीहोपेक्षैव माध्यस्थ्यमवार्थ दोषे"

અર્થ—"બીજાં સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની બુદ્ધિ તે (પ્રથમ) મૈત્રીભાવના; ગુણનો પક્ષપાત તે (બીજી) પ્રમોદભાવના: ભવરૂપ વ્યાધિથી હેરાન થતા પ્રાણીઓને ભાવ ઔષધથી સારૂં કરવાની ઇચ્છા તે (ત્રીજી) કૃપાભાવના; ન ટળી શકે તેવા દોષવાળા પ્રાણી ઉપર ઉદાસીન ભાવ તે (ચોથી) માધ્યસ્થભાવના."

મૈત્રીભાવના–સર્વ જીવપર સમાન દૃષ્ટિ " **मित्ति मे सव्व भूएसु वेर मज्झं न केणइ** "–સર્વ જીવ સાથે મારે મૈત્રી (દોસ્તી) છે, જેથી મારે કોઈ સાથે જરા પણ વૈર નથી.

પ્રમોદભાવના—જેમણે સર્વ દોષો દૂર કર્યા છે અને વસ્તુતત્ત્વને જેઓ જોઇ રહ્યા છે, તેઓના ગુણ ઉપર પક્ષપાત (બહુ માનની લાગણી) તે પ્રમોદભાવના.

કરૂણા (કૃપા) ભાવના—અશક્ત, દુઃખી, ભયથી વ્યાકુળ થએલા અને જીવિતવ્યને યાચનાર પ્રાણીઓ ઉપર તેઓનું દુઃખ ટાળવાની જે બુદ્ધિ તે કરૂણાભાવના કહેવાય છે.

માધ્યસ્થ્યભાવના—કોઈ પણ પ્રકારના આંચકા વગર ક્રૂર કર્મ કરનારા, દેવ અને ગુરૂની નિંદા કરનારા, અને આત્મશ્લાઘા કરનારા પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા તે માધ્યસ્થ્ય (ઉદાસીનતા) ભાવના કહેવાય છે. આ ચાર ભાવના ભાવતાં અને તે મુજબ વર્તતાં રાગ, દ્વેષ, વિષય, કષાય, ક્લેશ, આદિ મોહ શત્રુઓનો નાશ કરવા શક્તિમાન્ થવાય છે.

ધર્મધ્યાન.

धम्मे झाणे चउव्विहे मउप्पडे पारो पन्नंते तंजहा ।

ધર્મ ધ્યાનના ચાર પાયા, ચાર લક્ષણ, ચાર આલંબન, અને ચાર અનુપ્રેક્ષા એમ સોળ ભેદ છે. જેમ ઉપર અશુભધ્યાનના બે ભેદ આર્ત અને રૌદ્ર કહ્યા તેમ શુભ ધ્યાનના બે ભેદ ધર્મ અને શુકલ ધ્યાન નીચે કહ્યા છે.

ધર્મધ્યાનના ચાર પાયા—આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય, અને સંઠાણવિચય.

આજ્ઞાવિચય—શ્રી જીનેશ્વર ભગવાને આત્માની સદ્ગતિ અર્થે ભાષેલા વિચારો પ્રમાણે ચાલવું, આત્માની સદ્ગતિ માટે શ્રી જીનેશ્વર ભગવાને આપેલા અમૂલ્ય ઉપ-

દેશનો યત્કિંચિત્ સાર એ છે કે સર્વ જીવોપર દયા રાખવી, સૂત્રોનું જાણપણું કરવું, જીવ અજીવનું જાણપણું કરવું, પાંચ મહાવ્રત પાળવાં, બાર ભાવના ભાવવી, પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, કર્મ બાંધવા છોડવાના રસ્તા જાણવા, પાપકર્મને આવવાના દ્વારરૂપ ૫૭ હેતુઓ જાણવા.

અપાયવિચય—ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં જીવ એવો વિચાર કરે કે મારે અનંતા ભ્રમણ થયા છતાં હજુ સંસાર સાગર તરી શકાતો નથી એનું શું કારણ? જ્યાં અનંત અનંત સુખની લ્હેરો છે, જ્યાં કોઇ જાતનો આધિ, વ્યાધિ કે ઉપાધિ નથી, એવા મોક્ષ નગરમાં જતાં મને કોણ અટકાવે છે? એટલું તો નિશ્ચય છે કે અટકાવનાર કોઇ બહારનો શત્રુ નથી, કેમકે જો બહારનો શત્રુ હોય તો હું પ્રત્યક્ષ જોઇ શકું; પણ જ્યારે હું જોઇ શકતો નથી, ત્યારે મારી ખાત્રી થાય છે કે કોઇ અંદરના શત્રુ હોવા જોઇએ. મારે તેઓની શોધ કરવી જોઇએ.

વિપાકવિચય—ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં જીવ એવો વિચાર કરે કે અહા! આ જગત્માં આશ્ચર્યયુક્ત દૃષ્ટિગોચર તો એ થાય છે કે કોઇ સુખી, કોઇ દુઃખી, કોઇ ઉંચ, કોઇ નીચ, કોઇ મૂર્ખ, કોઇ વિદ્વાન્, કોઇ શ્રીમંત, કોઇ દરિદ્ર, વીગેરે વિચિત્ર રચના જોવાય છે તેનું શું કારણ? કોઇ પણ જીવ પોતાનું તો બૂરૂં

ઇચ્છતો નથી છતાં આમ કેમ ? જેથી નિશ્ચય થાય છે કે જીવ સાથે કોઇ છે ખરૂં. પણ તે કોણ છે ? તેનો વિચાર કરતાં જ- ણાય છે કે એક મહાન્ શત્રુ જીવ સાથે વળગેલો છે, તે શત્રુ કોણ ? "કર્મ." આ શત્રુ બે જાતના વિપાકો ઉત્પન્ન કરે છે: શુભકર્મ અને અશુભકર્મ. શુભકર્મ ભોગવતાં જીવ સુખ માને છે, પણ એથી અશુભકર્મનું બંધન થતું જાય છે, જ્યારે અશુભકર્મ ભોગવતાં જીવ દુઃખ માને છે, ત્યારે શુભકર્મની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. એવી રીતે રાત્રિ અને દિવસ અનંતા કાળથી પરંપરા ચાલી આવે છે. જેથી શુ- ભાશુભ કર્મો ઉપાર્જન કરવાની રીત શાસ્ત્રાનુસાર જાણવાની આવશ્યકતા છે. કયાં કર્મોથી જીવ સુખી અને કયાં કર્મોથી જીવ દુઃખી થાય છે એ જાણવા પ્રયત્ન કરવો.

સંસ્થાનવિચય—જગત્ અને જગત્ માંહેલા પદા- ર્થોના આકારનો વિચાર તેનું નામ સંસ્થાનવિચય. આ- કાશ અનંત પોલું છે, જેનો અંત નથી, એને અલોક કહે છે. આ અલોકના મધ્ય ભાગમાં ૩૪૩ રાજુ ઘનાકાર લાંબી, ચવડી જગ્યામાં જીવાજીવ અને રૂપી અરૂપી પદાર્થનું એક પીંડ છે એને લોક કહે છે. એની નીચે સાતમી નરક છે.

ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ—આજ્ઞારૂચિ, નિસગ્ગરૂચિ, ઉપદેશરૂચિ, અને સૂત્રરૂચિ.

આજ્ઞારૂચિ—અનાદિ કાળથી આ જીવ જીનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ ચાલતો હોવાથી જ સંસારભ્રમણ કરી રહ્યો છે માટે જો સંસારભ્રમણમાંથી મુક્ત થવું હોય તો શ્રી જીનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ ચાલવાની ઇચ્છા થાય તે.

નિસગ્ગરૂચિ—ધ્યાની પુરૂષને જગતની સકળ વસ્તુઓ ઉપદેશક જ લાગે. આશ્રવ દ્વારને સંવર બનાવી શકે. સ્ત્રીઓની ચૂડીઓનો અવાજ કામવૃદ્ધિ કરવા યોગ્ય હતો છતાં નમીરાજને તેમાંથી વૈરાગ્ય સ્ફુર્યો તેમ દરેક ચીજમાંથી વૈરાગ્ય ઉપજાવવો તે.

ઉપદેશરૂચિ—શ્રીતીર્થંકર, કેવળજ્ઞાની, ગણધર, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા અને સમ્યક્દ્દષ્ટિ ઇત્યાદિના શુદ્ધ શાસ્ત્રાનુસાર ઉપદેશ ઉપર રૂચિ થાય તે.

સૂત્રરૂચિ—સૂત્રો એ ભગવંતની વાણી છે, જે અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર છે, તત્વજ્ઞાનનો સાગર છે, અપૂર્વ, ચમત્કારી છે, આત્મસ્વરૂપ બતાવે છે, મોહપંથ અને મિથ્યા મર્મ મટાડે છે, મોક્ષપંથ બતાવે છે. અનંત અક્ષય સુખને આપનારી એવી ભગવંતની વાણી સૂત્રોમાં છે જેના ઉપર પ્રેમ (રૂચિ) થાય તે.

ધ્યાનનાં ચાર આલમ્બન—વાયણા, પુચ્છણા, પરિયટ્ટણા, ધમ્મકહા. વાયણા=વાંચવું. ગીતાર્થ, બહુસૂત્રી,

આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ વિદ્વાનો પાસે ભણવું, સૂત્રગ્રંથ આદિ વાંચવા, તેને વાયણા કહે છે. પુચ્છણા=પુછવું. જે કૃપાળુ આત્માએ આપણને ભણાવ્યા તેમાં કાંઇ સંશય જણાતાં તેનુ નિરાકરણ કરવું, મહાત્મા ગુરૂજી સમીપે વિનય, વિવેકથી શંકાનું સમાધાન કરવું, તેને પુચ્છણા કહે છે. પરિયટ્ટણા=વારંવાર યાદ કરવું. આપણે જે જ્ઞાન ગુરૂજી પાસેથી યા તો સૂત્રો કે ગ્રંથોમાંથી મેળવ્યું હોય તે ભુલી નહિ જવાય માટે વારંવાર યાદ કરી જવું તેને પરિયટ્ટણા કહે છે. ધમ્મકહા=ધર્મકથા (વ્યાખ્યાન) કરવી. શ્રીઠાણાંગ સૂત્રમાં ધર્મકથાના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. (૧). અખેવણી=શ્રોતાઓને રૂચે (પાછું વમન ન થાય) એવી ધર્મકથા કહેવી, જેના ચાર ભેદ છે: (૧) સાધુનાં મહાવ્રત અને શ્રાવકનાં બાર વ્રત સમજાવવા. (૨) નિશ્ચય અને વ્યવહારમાં મોક્ષમાર્ગ સમજાવવો. (૩) શ્રોતાઓને સંશય ન ઉપજે એટલા માટે પ્રશ્નો ઉપજાવી કાઢી સમજાવવા. (૪) દરેકને રૂચે તેવો પણ સત્ય બોધ આપવો. (૨). વિખેવણી=સંયમ અને શ્રદ્ધાથી ચલિત થતાઓને સદ્બોધ આપી સ્થિર કરવા; તેના ચાર ભેદ છે. (૧) અન્ય મતના પરિચયથી તથા અન્ય ગ્રંથાવલોકનથી જેની શ્રદ્ધા ચલિત થાય તેને અન્ય મતનાં દૃષ્ટાંતો મીલાવી બોધ આપવો.

(૨) એકાંત અન્ય મતમાં કોઇનું મન લાગ્યું હોય તો પ્રત્યક્ષ ફરક બતાવી શ્રદ્ધાયુક્ત કરવાં. (૩) અન્ય મતમાં ભળતા મનુષ્યને ક્રિયાઓની સમજણ આપી ઉત્તમ ક્રિયાઓ દર્શાવી શ્રદ્ધાળુ કરવા. (૪) નિર્મળ હૃદયવાળાને જો મિથ્યાત્વનો પાસ લાગે તો સમ્યક્ત્વનો વિસ્તારથી બોધ આપી અનેક જાતના પ્રશ્નોથી તેને પાછો નિર્મળ બનાવવો. (૩). સંવેગણી=સીધે રસ્તે ચલાવે તે, જેના ચાર ભેદ છે: (૧) જે વસ્તુઓ ઉપર માણસનો પ્રેમ બહુ હોય તે વસ્તુનું અનિત્યપણું સમજાવવું. (૨) અલ્પ જીવોને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા બેસારવા દીર્ઘ આયુષ, નીરોગિતા, અનંત સુખ ધર્મમાં રહેલુ છે, ભ્રષ્ટાચારી અનંત દુઃખી છે વગેરે લાલચથી સમજાવવા. (૩) " **नपेमरागो परमत्थी बन्धो** " એટલે કે જગત્માં પ્રેમરાગ જેવું એકે બંધન નથી એવા પ્રેમરાગના બંધનમાંથી બાળ જીવોને મુક્ત કરવા, ઉપદેશ આપવો કે આપણાં કરેલાં કર્મનું ફળ આપણે જ ભોગવીએ છીએ, બીજાઓ માટે પણ જે કર્મ આપણે બાંધ્યાં છે તેનું ફળ પણ આપણે જ ભોગવવાનું છે વીગેરે. (૪) કુટુંબ સ્વજન આદિપરથી મોહ ભાવ ઓછો થાય એટલે પુદ્ગલોની અનિત્યતા સમજાવવી, આપણી સાથે દગો કરનાર માણસ સાથે આપણે ફરી બીજી વખત વિશ્વાસ કરતા

નથી પણ જ્યારે આ પુદ્‌ગલોએ તો આપણને ઘણી વખત દગા દીધા છે જેથી તેની અસ્થિરતા સમજાવી શ્રદ્ધાળુ કરવા. (૪) નિર્વેગણી=સંવેગણીમાં સંસારનું સ્વરૂપ સમજાવવાનું છે, જ્યારે આ નિર્વેગણીમાં સંસારથી નિવર્તવાનું સમજાવવાનું છે. સંસારમાં રોકનાર કર્મ છે. આ ભવમાં કરેલાં કર્મનું ફળ પણ આ ભવમાં ભોગવવું પડે છે; જેવાં કે હિંસાથી ફાંસી મળે છે, ચોરીથી કેદ, વ્યભિચારથી ફજેતી તથા ગરમીના રોગો, મમત્વથી કુટુંબ નિર્વાહનું કષ્ટ વીગેરે, આ ભવમાં ફળ મળે છે. આપણે સુખ મેળવવા કર્મ કરીએ છીએ પણું સુખ ક્યાં છે ? આ ધન કમાવામાં આપણે સુખ માનીએ છીએ પણ વિદ્વાનો કહે છે કે “ ધન કમાતાં દુઃખ છે, સાચવતાં પણ દુઃખ છે, જાય તોપણ દુઃખ છે, ” માટે દુઃખના સાધન પાછળ, તાપ, ક્ષુધા, તૃષા શામાટે ભોગવે છે ? વીગેરે.

ધ્યાનના ચાર અનુપ્રેક્ષા—અનિત્યાનુપ્રેક્ષા, અશરણાનુપ્રેક્ષા, એકત્વાનુપ્રેક્ષા, સંસારાનુપ્રેક્ષા. (૧) અનિત્યાનુપ્રેક્ષા—આ સંસાર માંહેલી સર્વે ચીજો અનિત્ય છે, ધન, કુટુંબ, શરીર, સહુ અનિત્ય છે માટે એ અનિત્ય વસ્તુઓમાં મોહ ન રાખી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો. (૨) અશરણાનુપ્રેક્ષા—ધન, પશુ, જમીન, કુટુંબ સૌ આ સંસારના મોહાદિક

પદાર્થો છે. કોઇ કોઇનું સગું નથી. સગો શરણુ કરવા યુક્ત એક ધર્મ જ છે. માટે ધર્મનું શરણુ ધર. (૩) એકત્વાનુ-પ્રેક્ષા–જેમ સુવર્ણુ અને માટી ખાણુમાં એક સરખાં દેખાય છે, પણુ અલગ છે તેમ શરીર અને જીવ જુદા છે, માટે શરીર સાથેનો સંબંધ છોડવા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અને તપનું ગ્રહણુ કર. (૪) સંસારાનુપ્રેક્ષા–જ્યાં વખતો વખત જન્મ, મરણુ થયાં કરે તે સંસાર. સંસાર ૪ પ્રકારના છે નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ.

શુદ્ધ ધ્યાન.

गुप्तेन्द्रिय मनोध्याता, ध्येयं वस्तु यथास्थितम् ।
एकाग्र चिन्तनं ध्यानं, फल संवर निर्जरौ ॥

અર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન ધરનાર, પાંચ ઇંદ્રિય અને મનને વશ કરનાર, શુદ્ધ વસ્તુ તરફ એકાગ્ર ચિત્ત રાખી ધ્યાન ધરે છે, તેને સંવર અને નિર્જરા થાય છે. એ સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી અનંત અક્ષય અવ્યાબાધ મોક્ષ સુખને પામે છે. શુદ્ધ ધ્યાન ધરવા માટે ઇંદ્રિયો અને મનને વશ કરવાની જરૂર છે. એક મનને વશ કરવાથી પાંચે ઇંદ્રિયો વશ થાય છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, "**एगं जीय जीययंच**" એટલે કે એક મનને જીતવાથી પાંચ ઇંદ્રિયો વશ થાય છે. વળી કહ્યું છે કે "**मन एव मनुष्याणाम् कारणं बन्ध मोक्षयोः**"

એટલે કે કર્મને બંધનકર્ત્તા અને છોડનાર એક મન છે. વળી શ્રીભગવદ્‌ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે—

" **असंशयं महाबाहो, मनोदुर्निग्रहं चलम् ।**
" **अभ्यासेन तु कौन्तेय, वैराग्येण च ग्रह्यते ॥**

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે " હે **અર્જુન** ! મનને વશ કરવું બહુ મુસ્કેલ છે, કેમકે મન અતિ ચપળ (ચંચળ) છે. પરન્તુ નિરંતર અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી મન વશ થઇ શકે છે." મનને વશ કરનાર વૈરાગ્ય છે અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવનાર જ્ઞાન છે. જ્ઞાનાદિવડે. વશ થએલા મનથી એકાગ્ર ધ્યાન ધરવું.

ઉપધ્યાન.

પિણ્ડસ્થધ્યાન, પદસ્થધ્યાન, રૂપસ્થધ્યાન અને રૂપાતીત ધ્યાન.

પિણ્ડસ્થધ્યાન–પિંડ=શરીર. શરીરમાં રહેલા આત્માનું ચિંતવન કરવું તે પિણ્ડસ્થધ્યાન.

જ્ઞાન થકી જાણે સકળ, દર્શન શ્રદ્ધારૂપ;
ચારિત્રથી આવત રૂકે, તપસ્યા ક્ષપન સ્વરૂપ.

*   *   *   *

જીવકર્મ ભિન્ન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાય;
જ્ઞાનાત્મ વૈરાગ્યસે, ધૈર્ય ધ્યાન જગાય.

*   *   *   *

કર્મ સંગ જીવ મૂઢ હૈ, પાવે નાના રૂપ;
કર્મરૂપ મલકે ટલે, ચૈતન્ય સિદ્ધ સ્વરૂપ.

પદસ્થ ધ્યાન–મુળ મંત્રાક્ષરોનું સ્મરણ કરવું તે પદસ્થ ધ્યાન. મુળ મંત્રાક્ષર ૩૫, ૧૬, ૮, ૫, ૪, ૨, અને ૧ છે.

(૩૫) ણુમો અરિહંતાણું, ણુમો સિદ્ધાણું, ણુમો આયરિયાણું, ણુમો ઉવઝ્ઝાયીણું, ણુમો લોએ સવ્વ સાહૂણું.

(૧૬) **અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય,** ઉપાધ્યાય, **સાધુ,**

(૮) અરિહંત, સિદ્ધ, સાહૂ.

(૫) અ, સિ, આ, ઉ, સા.

(૪) સિદ્ધ, સાહુ.

(૨) સિદ્ધ.

(૧) ૐ

રૂપસ્થધ્યાન–જે અર્હત્ ભગવંતનું સ્વરૂપ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, કરી જાણે તે આત્માના સ્વરૂપને જાણે અને જે આત્માના સ્વરૂપને જાણે તે મોહ કર્મનો નાશ કરે. અર્હત્, અરિહંત અને અરૂહંત એમ ત્રણ શબ્દો છે.

અર્હત્=દેવેન્દ્ર નરેંદ્રાદિકના પૂજ્ય, અને અતિશયાદિક રિદ્ધિથી યુક્ત તે.

અરિહંત=રાગ, દ્વેષાદિ શત્રુનો નાશ કરે તે.

અરૂહંત=જન્મ મરણના રોગાદિકનો નાશ કરે તે.

રૂપાતીત ધ્યાન-જેવું સિદ્ધ ભગવાનના આત્માનું સ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોના આત્માનું સ્વરૂપ છે, જેથી દરેક જીવે સિદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું.

"સિદ્ધ ભગવંતના રૂપ કે ગુણનું વર્ણન કરવાને કોઇ પણ શબ્દમાં શક્તિ નથી."

"ત્યાં બુદ્ધિ પહોંચી શકતી નથી, કલ્પના જઇ શકતી નથી."

શુક્લધ્યાન.

આ પંચમકાળમાં મોક્ષમાર્ગનો લોપ થયો છે, અને આ **શુક્લધ્યાન** મોક્ષાર્થી જીવોને જ માટે હોઇ અત્રે તેનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું નથી.

એ રીતે સામાયક લક્ષણ નામનું પ્રકરણ અત્રે સંક્ષિપ્તે પૂર્ણ કર્યું.

સામાયક-ફળ.

સામાયકથી ફળ શું ?

બે ઘડી સુધી આત્માનું સમભાવ અથવા સમતાથી પોષણ કરવાથી લાભ શું ? એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉપસ્થિત થાય છે. આત્માને શાંતિ-સમભાવ-સમતાનો લાભ થાય એ તો 'સામાયક' ના શબ્દાર્થ ઉપરથી જ સિદ્ધ થાય છે. સામાયકના વિધિને લગતા જે મંત્રો આ પુસ્તકના પ્રારંભમાં આપ્યા છે તે સઘળાંમાં અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પંચપરમેષ્ઠીના ગુણોનું બયાન આપવામાં આવ્યું છે તથા તેમની કીર્તના કીધી છે. એક શ્રીમંત માણસનું ગુણ કીર્તન કરીને તેની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો તેના પાસેથી લક્ષ્મીનો લાભ થાય, બુદ્ધિમંતનું ગુણકીર્તન તથા પ્રાર્થના કરીએ તો તે આપણને બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરાવે, તેમજ મોક્ષમાર્ગે વિચરેલા અરિહંતાદિ પંચપરમેષ્ઠીનું ગુણકીર્તન તથા પ્રાર્થના શામાટે હોય ? ઉત્તર ખુલ્લો જ છે કે તેઓમાં જે પરમશ્રેષ્ઠ ગુણો રહેલા છે તેનો યત્ કિંચિત્ અંશ પ્રાર્થીમાં પોતામાં આવે તેટલા માટે એટલે પંચપરમેષ્ઠીના ગુણોનું ધ્યાન ધરવારૂપ અને સમભાવના લાભ માટે પ્રાર્થના

કરવારૂપ સામાયકનો હેતુ એ છે કે તેથી તેઓના પરમશ્રેષ્ઠ ગુણો આપણામાં આવે. અરિહંતાદિ પંચપરમેષ્ઠીનું સ્તવન કરવાની સાથે તેઓમાં રહેલા ગુણોની વિચારણા પણ કરવી જોઇએ, અને તેટલા માટે આ પ્રકરણમાં તેઓના અતિશય ગુણાદિકનું કથન કરવામાં આવશે. સામાયકનું અદ્દશ્ય ફળ આ છે. પરન્તુ અલ્પજ્ઞ જીવો આ આમુષ્મિક–સૂક્ષ્મ કે અદ્દશ્ય ફળની કલ્પના કરી શકતા નથી, અને તેટલા માટે કહેવામાં આવે છે કેઃ—

" दिवसे दिवसे लक्खं देइ सुवन्नस्स खंडियं एगो ।
" एगो पुण सामाइयं करेइ पहू न तस्स. "

અર્થ—એક માણુસ દરરોજ લાખ લાખ ખાંડી સુવર્ણનું દાન આપે અને એક માણુસ દરરોજ સામાયક કરે તો દાન કરનાર કરતાં સામાયક કરનારને વિશેષ લાભ થાય છે. સામાયકના ફળનો દશ્ય ખ્યાલ આપવા માટે આ કથન કરવામાં આવેલું છે અને તે પરથી સામાયકના ઉત્તમ ફળની કલ્પના કરી શકાશે. જ્યાં દાન કરનાર જ નથી ત્યાં દાનનું માહાત્મ્ય શું સમજાવવું ? મહાન્ ચક્રવર્તીઓથી પણ ન બની શકે એવા દરરોજની લાખ કરોડ સોનામહોરના કરતાં પણ સામાયકનું માહાત્મ્ય–લાભ વિશેષ છે; માત્ર સમભાવપુર્વક કરવામાં આવે તો જ; સમભાવથી સામાયક

કરવા માટે કેટલીક વસ્તુઓ, સંયોગો અને સ્થળાદિની અનુકૂળતા પણ જોઇએ છે. આંતર્ શાંતિને માટે બાહ્ય શાંતિ અને સ્વચ્છ તથા જીવરક્ષા કરે તેવાં ઉપકરણો પણ જોઇએ અને તેટલા માટે મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણોને સામાયકમાં પસંદ કરવામાં આવે છે.

(૧) **મુહપત્તિ**—વાયરાના જીવોનું આપણા મુખમાંથી નીકળતા ઉષ્ણ શ્વાસથી મરણ ન થાય એ હેતુથી તથા સૂત્ર સિદ્ધાંત વાંચતાં થુંક આદિ ન ઉડે એવા બન્ને હેતુથી મુહપત્તિ પ્રથમ જીવજંતુની હિંસા ન થાય એવી સંભાળથી જોઇ મુખે બાંધવી. (૨) **પથરણું**—એકદમ બેસતાં આપણા નીચે રહેલા જીવોની હિંસા ન થાય એ હેતુથી બનતાં સુધી ગરમ કપડાનું પથરણું સંભાળપુર્વક પાથરી બેસવું. સુતરાઉ કપડાના પથરણામાં માંકડ, જૂ, આદિ નાના જીવો ભરાઇ રહેવાનો સંભવ છે, જેથી કેટલીક વખત આપણી અસાવધતાને લઇને ઉપરોક્ત જીવોનું મરણ થઈ જાય એ હેતુથી એ ગરમ કાપડનું પથરણું વધારે આવશ્યક છે. (૩) **ગોછો અથવા રજોહરણ**—શરીરની આસપાસ ઉડતા જીવોના રક્ષણ માટે તથા શરીર ઉપર ફરતા જીવોને હાથ અડકવાથી જીવોનું મરણ થઇ જાય એ માટે હાથ નહિ લગાડતાં ગરમ ઉનનો બનેલો ગોછો

અગર રજોહરણુ શરીર ઉપર ફેરવી જીવોને દૂર કરતાં જીવોનું રક્ષણુ થાય છે. (૪) **પહેરવા ઓઢવાનાં કપડાં**—સામાયકમાં ઓઢવા તથા પહેરવાનાં ખાસ જુદાં જ કપડાં હોવાં જોઇએ, જે બન્ને વસ્ત્રો પાંચ હાથથી વધારે લાંબાં હોવાં ન જ જોઇએ, તેમ વચ્ચે સાંધાવાળાં પણુ હોવાં ન જોઇએ કેમકે સાંધામાં બારીક જીવજંતુઓ ભરાઇ રહે છે. દરેક ચીજ એવી હોવી જોઇએ કે જે આપણા એકાગ્ર ધ્યાનને ચલિત કરવા સહાયભૂત ન જ બને. સમભાવના લાભ માટે–આંતર્ શાંતિ મેળવવા માટે આટલાં પવિત્ર બાહ્ય ઉપકરણોની જરૂર પડે છે અને સામાયકમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

નમોક્કાર મંત્ર.

જેનું દરેક માંગલિક કાર્યમાં સ્મરણુ કરવામાં આવે છે, અને જે ચૌદ પૂર્વના સારરૂપે પ્રસિદ્ધ છે, જેનાથી સકળ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, જેનાથી સર્વ પ્રકારના પાપનો નાશ કરી શકાય છે અને જે સઘળી જાતના મહાન્ મંત્રોના શિરોમણિરૂપ છે, જેનો અંત નથી, આદિ નથી, ત્રણે કાળ જેનું એક જ સ્વરૂપ છે, એવા મહામંત્ર ' નમોક્કાર ' નું સ્મરણુ સામાયકમાં સૌથી પહેલાં કરવામાં આવે છે; અને પછી જે પાઠો છે તે પણુ આ મંત્રમાં કહેલા

પંચપરમેષ્ઠીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપમાં ગુણકીર્તન તથા પ્રાર્થના છે. આ નમોકકાર મંત્રમાં કહેલા પંચપરમેષ્ઠીના ગુણાદિનું યથાર્થ સ્વરૂપ આ નીચે છે, જે મનન કરવાયોગ્ય છે. સામાયક કરનારે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે એ પરમશ્રેષ્ઠ ગુણોનો લાભ પોતાના આત્માને થાય તે કારણથી તેની પ્રાર્થના તથા ચિંતવન તે કરે છે અને તેટલા માટે તેનું શ્રવણ મનન તેણે કરવું તે આવશ્યક છે.

અરિહંત.

(અરિહંતનું સ્વરૂપ, વ્યાખ્યા અને ગુણાનુક્રમ.)

અરિહંત, સિદ્ધ, પ્રવચન, ગુરૂ, સ્થિવર, પંડિત, અને તપસ્વી એ સાતના ગુણાનુવાદ કરવાથી, જ્ઞાનમાં વારંવાર ઉપયોગ કરવાથી, સમ્યકત્વ નિર્મળ પાળવાથી, ગુરૂ આદિ પૂજ્ય જનોનો વિનય કરવાથી, નિરંતર પાંચ આવસ્યક (પ્રતિક્રમણ) કરવાથી, શીલ આદિ વ્રત દોષરહિતપણે પાળવાથી, સદા વૈરાગ્ય ભાવ રાખવાથી, બાહ્ય આભ્યંતર તપશ્ચર્યા કરવાથી, સુપાત્ર દાન દેવાથી, ગુરૂ, રાગી, તપસ્વી અને નવદિક્ષિતની સેવા કરવાથી, ક્ષમા રાખવાથી, હમેશાં નવા જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી, શ્રી જીનેશ્વરની વાણી શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભાળવાથી, અને જૈન ધર્મની તન, મન, ધનથી

સેવા કરવાથી પ્રાણી તીર્થંકર ગોત્ર ઉપાર્જન કરે છે. તીર્થંકર ગોત્ર ઉપાર્જન કર્યા પછી એક ભવ સ્વર્ગ યા નરકમાં રહીને કર્મભૂમિના પંદર ક્ષેત્રમાં, ઉત્તમ કુળમાં, આર્ય દેશમાં માતાને ચૌદ સ્વપ્ન પ્રાપ્ત કરાવી મનુષ્ય જન્મ માટે ગર્ભમાં આવે છે. સવાનવ માસ પૂર્ણ થયે શુભયોગમાં જન્મ થાય છે જ્યારે ચોસઠ ઇંદ્રાદિક, છપ્પન કુમારિકા જન્મોત્સવ કરે છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં ભોગાવલી કર્મના બળે લગ્ન કરી શુષ્ક વૃત્તિથી ભોગ ભોગવે છે, દિક્ષા લેવા અગાઉ એક વરસ સુધી દરરોજ એક કરોડ ને આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન કરે છે. પછી નવ લોકાંતિક દેવો આવી ચેતાવે છે, ત્યારે આરંભ પરિગ્રહની મન વચન અને કાયાના યોગે ત્યાગ કરી દિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. દિક્ષા લીધા પછી થોડો વખત છદ્મસ્થ રહી દેવ, દાનવના અનેક જાતના ઉપસર્ગો સહન કરે છે અને અનેક જાતની તપશ્ચર્યાવડે ચાર ઘનઘાતી કર્મ (જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતરાય) નો ક્ષય કરે છે, એટલે પછી તે અરિહંત પદને પામે છે.

અરિહંતના બાર ગુણ—અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત તપ, અનંત બળ વીર્ય, અનંત ક્ષાયિક સમ્યકત્વ, વજ્રઋષભ નારાચ સંઘયણ, સમ ચોરસ સંસ્થાન, ચોત્રીસ અતિશય, પાંત્રીશ વાણી ગુણ, એક હજાર આઠ ઉત્તમ લક્ષણ, અને ચોસઠ ઇંદ્રના પૂજનિક.

અરિહંતના ચોત્રીસ અતિશય—વાળ મર્યાદા ઉપરાંત વધે નહિ, શરીરને રજ આદિ કાંઇ અશુભ પદાર્થ અડે નહિ, લોહી અને માંસ દુધથી અધિક ઉજળા હોય, શ્વાસોચ્છ્વાસ સુગંધી હોય, આહાર આદિ કોઇ જોઇ શકે નહિ (માત્ર અવધિ જ્ઞાનવાળા જ જોઇ શકે), વિહાર કરે ત્યારે તેઓની આગળ આગળ આકાશમાં દેદીપ્યમાન ગરણાટ શબ્દ કરતા ચક્ર ચાલે, બન્ને બાજુ રત્નની દાંડીવાળા ચામર વિંઝાય, બિરાજે ત્યારે રત્નમણીનું સિંહાસન થાય, આગળ અનેક નાની ધ્વજાઓવાળી એક મોટી ધ્વજા દેખાય, જ્યાં પ્રભુ બિરાજે ત્યાં તેમના શરીરથી બાર ગણું ઉંચું અશોક વૃક્ષ થાય, પ્રભુની પાછળ અંધકારને નાશ કરનાર પ્રભામંડળ દેખાય, જ્યાં જ્યાં પ્રભુ વિચરે ત્યાં ત્યાં જમીન એક સરખી સીધી થઇ જાય, કાંટા હોય તે અવળા થઇ જાય, પ્રભુ વિચરતા હોય ત્યાંથી એક યોજન સુધી શીતળ સુગંધી પવન આવે, ધૂળ આદિ ન ઉડે એવા હેતુથી એક યોજન અચેત વરસાદ વરસે, અચેત પુષ્પવૃષ્ટિ એક યોજન સુધી થાય (જેનાં મુખ ઉંચાં અને બીંટ નીચાં રહે છે), ખોટા વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ, નાશ પામે, સારા વર્ણ ગંધ ઇત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય, વ્યાખ્યાન એક યોજન સુધી સંભળાય, સૌને પ્રિય લાગે, અર્ધમાગધી

ભાષામાં દેશના આપે, ભગવંતની ભાષા આર્ય, અનાર્ય, પક્ષી, વગેરે સૌ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી જાય, દેશના સાંભળી જાતિવૈર દૂર થાય (વાઘ બકરી, ઉંદર બીલાડી, સાથે બેસે.) ભગવંત વિચરતા હોય ત્યાં આજુબાજુ ૨૫ યોજન સુધી તીડ આદિનો ઉપદ્રવ થાય નહિ, મરકી આદિ રોગ થાય નહિ, રાજા કે લશ્કરનો ઉપદ્રવ થાય નહિ, પર-દેશી રાજા-લશ્કરનો પણ ઉપદ્રવ થાય નહિ, અતિ વરસાદ ન થાય, ઓછો વરસાદ ન થાય, દુષ્કાળ ન પડે, ક્યાંય ઉપદ્રવ હોય તો ભગવાનના પધારવાથી નાશ પામે.

ગયાના આગલા કાળમાં થએલા ૨૪ અરિહંત–શ્રી કેવળજ્ઞાનીજી, શ્રી નિર્વાણીજી, શ્રી સાગરજી, શ્રી મહા-શયજી, શ્રી વિમલપ્રભુજી, શ્રી સર્વાનુભૂતિજી, શ્રી શ્રીધરજી, શ્રી દત્તજી, શ્રી દામોદરજી, શ્રી સુતેજજી, શ્રી સ્વામિનાથજી, શ્રી મુનિસુવ્રતજી, શ્રી સુમતિજી, શ્રી શિવગતિજી, શ્રી અ-સ્તાંગજી, શ્રી નમીશ્વરજી, શ્રી અનિલજી, શ્રી યશોધરજી, શ્રી કૃતાર્થજી, શ્રી જીનેશ્વરજી, શ્રી શુદ્ધમતિજી, શ્રી શીવં-કરજી, શ્રી સ્યંદનજી, શ્રી સંપ્રાતજી.

ગયા કાળમાં થએલા ૨૪ અરિહંત–શ્રી ઋષભ-દેવજી, શ્રી અજીતનાથ, શ્રી સંભવનાથ, શ્રી અભિનંદન, શ્રી સુમતિનાથ, શ્રી પદ્મપ્રભુ, શ્રી સુપાર્શ્વનાથ, શ્રી ચંદ્ર-

પ્રભ, શ્રી **સુવિધિનાથ**, શ્રી **શીતળનાથ**, શ્રી **શ્રેયાંસનાથ**, શ્રી **વાસુપુજ્ય**, શ્રી **વિમળમાથ**, શ્રી **અનંતનાથ**, શ્રી **ધર્મ-નાથ**, શ્રી **શાન્તિનાથ**, શ્રી **કુંથુનાથ**, શ્રી **અરનાથ**, શ્રી **મલ્લીનાથ**, શ્રી **મુનિસુવ્રત**, શ્રી **નમીનાથ**, શ્રી **નેમનાથ**, શ્રી **પાર્શ્વનાથ**, શ્રી **મહાવીર** સ્વામી.

હાલ પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા ૨૦ અરિહંત—શ્રી સીમંધર સ્વામી, શ્રી યુગમંદિર સ્વામી, શ્રી **બાહુસ્વામી**, શ્રી **સુબાહુસ્વામી**, શ્રી સુજાતસ્વામી, શ્રી **સ્વયં-પ્રભસ્વામી**, શ્રી રિષભાનંદનસ્વામી, શ્રી **અનંતવીર્યસ્વામી**, શ્રી **સુરપ્રભસ્વામી**, શ્રી **વિશાલધરસ્વામી**, શ્રી વિજયધરસ્વામી, શ્રી **ચંદ્રાનનસ્વામી**, શ્રી **ચંદ્રબાહુસ્વામી**, શ્રી ઇશ્વરસ્વામી, શ્રી **ભૂજંગસ્વામી**, શ્રી **નેમપ્રભુસ્વામી**, શ્રી **વીરસેનસ્વામી**, શ્રી **મહાભદ્રસ્વામી**, શ્રી **દેવયશસ્વામી**, શ્રી **અનંતવીર્યસ્વામી**.

આ ચાલુ કાળમાં વિચરતા તીર્થંકરોનું ૮૪ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય છે, અને ૫૦૦ ધનુષ્યનું દેહમાન છે. ઓછામાં-ઓછા ૨૦ અને વધારેમાં વધારે ૧૭૦ તીર્થંકરો એક કાળમાં થાય છે. ગત ચોવિશીના બીજા તીર્થંકર શ્રી **અજીતનાથ** જ્યારે આ દેશમાં વિચરતા ત્યારે ૧૭૦ તીર્થંકરો હતા.

આવતા કાળે થનારા ૨૪ અરિહંત—શ્રી પદ્મ-નાથજી (શ્રેણીક રાજાનો જીવ), શ્રી સુરદેવજી (શ્રી સુપા-

શ્વનો જીવ), શ્રી સુપાર્શ્વજી (ઉદાઇ રાજાનો જીવ), શ્રી **સ્વયંપ્રભુજી** (પોટીલા અણગારનો જીવ), શ્રી **સર્વાનુભૂતિજી** (દૃઢયુદ્ધ શ્રાવકનો જીવ), શ્રી **દેવશ્રુતિજી** (કાર્તિક શેઠનો જીવ), શ્રી ઉદયનાથજી (શંખ શ્રાવકનો જીવ), શ્રી **પેઢિ-લજી** (સુનંદ શ્રાવકનો જીવ), શ્રી **સત્કીર્તિજી** (સતક શ્રાવ-કનો જીવ), શ્રી **મુનિવ્રતજી** (દેવકીજી માતાનો જીવ), શ્રી **અમમજી** (શ્રી કૃષ્ણનો જીવ), શ્રી **નિઃકષાયજી** (સુજે-ષ્ટાના પુત્રનો જીવ), શ્રી **નિષ્પુલાકજી** (બલભદ્રનો જીવ), શ્રી **નિર્મમજી** (સુલસા શ્રાવિકાનો જીવ), શ્રી **ચિત્રગુપ્તજી** (રોહિણીનો જીવ), શ્રી **સમાધિનાથજી** (કોલાપાક બોરા-યાનો જીવ), શ્રી **સંવરનાથજી** (સતતીલક શ્રાવકનો જીવ), શ્રી **યશોધરનાથજી** (દીપાયમાન તાપસનો જીવ), શ્રી **વિ-જયજી** (કરણનો જીવ), શ્રી **મલ્લદેવજી** (મલ્લનારદનો જીવ), શ્રી **દેવચંદ્રજી** (અંબડશ્રાવકનો જીવ), શ્રી **અનંતવીર્યજી** (અમરનો જીવ), શ્રી **ભદ્રંકરજી** (સ્વતકનો જીવ).

સિદ્ધ.

(સકળ કાર્ય જેણે સાધ્યાં છે તે 'સિદ્ધ.')

ઉપદ્રવ રહિત, અચલ, જન્મ-કર્મ રહિત, અંતરહિત, અક્ષય, પીડા રહિત, પૂનઃજન્મ રહિત સ્થળને "સિદ્ધગતિ" કહે છે કે જ્યાં રહેનારાઓ સિદ્ધ ભગવાન્ કહેવાય છે.

" સિદ્ધપ્રભુ ક્યાં જઈ અટકયા ? ક્યાં જઈ સ્થિર રહ્યા ? ક્યાં શરીરનો ત્યાગ કર્યો ? અને ક્યાં સિદ્ધ થયા ? " "સિદ્ધ પ્રભુ આ લોકમાં અટકયા, લોકના અગ્ર ભાગમાં સ્થિર રહ્યા, મનુષ્ય લોકમાં શરીરનો ત્યાગ કર્યો, મોક્ષમાં સિદ્ધ થયા. " (**શ્રી ઉવવાઇ સૂત્ર**).

૧૫ પ્રકારે સિદ્ધ–તીર્થંકર સિદ્ધ, અતીર્થંકર સિદ્ધ, તીર્થ સિદ્ધ, અતીર્થ સિદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ, બુદ્ધ-બોધિત સિદ્ધ, સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, પુરૂષલિંગ સિદ્ધ, નપુંસકલિંગ સિદ્ધ, સ્વલિંગ સિદ્ધ, ગૃહલિંગ સિદ્ધ, એક સિદ્ધ, અનેક સિદ્ધ.

૧૪ પ્રકારે સિદ્ધ–તીર્થ પ્રવર્તે ત્યારે ૧૦૮ સિદ્ધ થાય. તીર્થનો વિચ્છેદ હોય ત્યારે ૧૦ સિદ્ધ થાય. તીર્થંકર ૨૦ સિદ્ધ થાય, સામાન્ય કેવળી ૧૦૮ સિદ્ધ થાય, સ્વયંબુદ્ધ ૧૦૮, પ્રત્યેક બુદ્ધ ૬, બુદ્ધબોધિત ૧૦૮, સ્વલિંગ ૧૦૮, અન્યલિંગ ૧૦, ગૃહસ્થલિંગ ૪, સ્ત્રીલિંગ ૨૦, પુરૂષલિંગ ૧૦૮, નપુંસકલિંગ ૧૦, સર્વ ભેગા વધારેમાં વધારે ૧૦૮ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય. પહેલી બીજી અને ત્રીજી નરક-માંથી નીકળેલા ૧૦ સિદ્ધ થાય. ચોથી નરકમાંથી ૪, પૃથ્વી પાણીમાંથી ૪, વનસ્પતિમાંથી ૬, પંચેંદ્રિય ગર્ભજ તિર્યંચ તિર્યંચણીમાંથી ૧૦, મનુષ્યણીમાંથી ૨૦, ભવનપતિ વાણવ્યંતર જ્યોતિષી દેવતામાંથી ૧૦, ભવનપતિ વાણવ્યંતરની દેવીમાંથી

૫, જ્યોતિષીની દેવીમાંથી ૧૦, વૈમાનિક દેવમાંથી ૧૦૮, દેવીમાંથી ૨૦, સિદ્ધ થાય.

સિદ્ધના આઠ ગુણ—અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, વ્યાધિરહિત, ભારે હલકાપણા રહિત, જન્મ-મરણરહિત, નિરાકાર, દોષરહિત, અનંતશક્તિમાન્.

સિદ્ધ ભગવાન કેવા છે?—સિદ્ધની અવસ્થાનું વર્ણન કરવાને કોઇ શબ્દમાં શક્તિ નથી, કલ્પના ત્યાં જઇ શકતી નથી, બુદ્ધિ પહોંચી શક્તિ નથી. સિદ્ધ જીવો માટે કોઇ ઉપમા નથી, કેમકે તે અરૂપી છે. એઓની અવસ્થા વિશેષ નથી એથી વર્ણન કરવાની કોઇ શબ્દમાં શક્તિ નથી. શબ્દરૂપ નથી, રૂપીરૂપ નથી, ગંધરૂપ નથી, રસરૂપ નથી અને સ્પર્શરૂપ નથી. (જુઓ આચારંગ સૂત્ર અ. ૫. ઉ. ૬. ગાથા ૩૩૦, ૩૩૨, ૩૩૩),

त्वामव्ययं विभुमचिंत्यमसंख्यमाद्यम्
ब्रह्माणमीश्वरमनंतमनंगकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकम्
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदंति संतः ॥

અર્થ—હે પ્રભો! તમે અવ્યય, વિભુ, અચિન્ત્ય, અસંખ્ય, આદ્ય, બ્રહ્મા, ઇશ્વર, અનંત, અનંગકેતુ, યોગીશ્વર, યોગને જાણનાર, અનેક અને એક છો. સત્પુરૂષો

તમને અનેક વિશેષણોથી ઓળખે છે. જ્ઞાનના સાક્ષાત્ સ્વરૂપ રૂપે અને વળી નિર્મળ પણ કહે છે. **(ભક્તામર શ્લો. ૨૪)**

આચાર્ય.

આચાર્ય—આદરવા-અંગીકાર કરવા યોગ્ય વસ્તુઓને પોતે આદરે તથા બીજાને અંગીકાર કરાવે તે આચાર્યના ૩૬ ગુણ છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ આચાર, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ સહિત પાંચ ઇંદ્રિય વશ કરે, નવ વાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે, ચાર કષાય વર્જે, એ ૩૬ ગુણ જેનામાં હોય તેને આચાર્ય કહેવા.

પાંચ મહાવ્રત—સર્વથા જીવહિંસા કરે નહિ, સર્વથા જુઠું બોલે નહિ, સર્વથા ચોરી કરે નહિ, સર્વથા મૈથુન સેવે નહિ. સચેત અચેત કે મિશ્ર એ ત્રણ પ્રકારનો પરિગ્રહ રાખે નહિ.

પાંચ આચાર—જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર, વીર્યાચાર.

પાંચ સમિતિ—ઇર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનભંડમતનિખેવણાસમિતિ અને પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ.

ત્રણ ગુપ્તિ—મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ.

પાંચ ઇંદ્રિય—શ્રોત્રેંદ્રિય, ચક્ષુઇંદ્રિય, ઘ્રાણેંદ્રિય, રસેંદ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય.

બ્રહ્મચર્ય—જ્યાં મનુષ્ય, દેવતા અને તિર્યંચની સ્ત્રી હોય ત્યાં રહે નહિ. સ્ત્રીના શૃંગાર, રૂપ જુએ નહિ. સ્ત્રીની સાથે બેસે નહિ, સ્ત્રીના અંગોપાંગ નિરખે નહિ, હાસ્યગીત રૂદન સાંભળે નહિ, સંસારમાં સ્ત્રીના ભોગ ભોગવ્યા હોય તે યાદ કરે નહિ, સરસ કામોત્તેજક આહાર કરે નહિ, મર્યાદા ઉપરાંત આહાર કરે નહિ, શરીરે શોભા કરે નહિ. (શુદ્ધ શીલ પાળનારો સદા નિર્મળ છે, તેને બાહ્ય સ્નાનની જરૂર નથી).

ચાર કષાય—ક્રોધથી પ્રીતિનો, માનથી વિનયનો, માયાથી મિત્રતાનો અને. લોભથી સર્વ સદ્‌ગુણોનો નાશ પામે છે, જ્યારે ક્ષમાથી ક્રોધનો, વિનયથી માનનો, સરળતાથી માયાનો અને સંતોષથી લોભનો નાશ થાય છે.

આવી રીતે છત્રીસ ગુણધારક આચાર્યને ૮ સંપદા હોય છે જેનાં નામ: આચાર સંપદા, શ્રુત સંપદા, શરીર સંપદા, વચન સંપદા, વ્યાખ્યાન સંપદા, મતિ સંપદા, પ્રયોગ સંપદા અને સંગ્રહ સંપદા.

ચાર વિનય—આચાર વિનય, શ્રુત વિનય, વિક્ષેપના વિનય, દોષપરિઘાત વિનય.

ઉપાધ્યાય.

ઉપાધ્યાય—ગુર્વાદિક પાસે શાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવેલું

હોય અને જેની પાસે ઘણા સાધુઓ અને ગૃહસ્થો જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતા હોય એવા ઉપાધ્યાયજીના ૨૫ ગુણ છે.

૧૨ અંગ શીખેલા હોય, કરણસિત્તરી ચરણસિત્તરી ગુણયુક્ત હોય, આઠ પ્રભાવનાથી જૈન મત દીપાવે, ત્રણ યોગને વશ કરે, એ ૨૫ ગુણ ઉપાધ્યાયજીના છે.

૧૨ અંગ–આચારાંગ, સૂયગડાંગ, ઠાણાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતા, ઉપાસકદશાંગ, અંતગડદશાંગ, અનુત્તરોવવાઇ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક, દૃષ્ટિવાદ; દૃષ્ટિવાદાંગ છોડીને બાકીના ૧૧ અંગના ૧૧ ઉપાંગ શ્રી ગણધરજીએ રચેલા છે.

૧૧ ઉપાંગ–આચારાંગનું ઉપાંગ ઉવવાઇ, સૂયગડાંગનું ઉપાંગ રાયપસેણી, ઠાણાંગનું ઉપાંગ જીવાભિગમ, સમવાયાંગનું ઉપાંગ પન્નવણા, ભગવતીનું ઉપાંગ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, જ્ઞાતાનું પહેલું ઉપાંગ ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જ્ઞાતાનું બીજું ઉપાંગ સુર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ઉપાસકદશાંગનુ ઉપાંગ નિરિયાવાલિકા, અંતગડદશાંગનું ઉપાંગ કપ્પવડિંસીયા, અનુત્તરોવવાઇનું ઉપાંગ પુપ્ફીયા, પ્રશ્ન વ્યાકરણનું ઉપાંગ પુપ્ફચુલીયા, વિપાકનું ઉપાંગ વન્હિદશા. એ ઉપરાંત ૪ છેદ અને ૪ મૂળ સૂત્રો છે જ્યારે ૩૨ મું આવસ્યક સૂત્ર છે.

(કરણસિત્તરીના ૭૦ અને ચરણસિત્તરીના ૭૦ ગુણ છે જે વિસ્તારના ભયથી અત્રે લખ્યા નથી.)

૮ પ્રભાવના-૧ પ્રવચની, ૨ ધર્મકથક, અખે-વણી, વિખેવણી, સંવેગણી, નિંવ્વેગણી,) ૩ નિરોપવાદ, ૪ ત્રિકાલજ્ઞ, ૫ તપસ્વી, ૬ વ્રત, ૭ સર્વ વિદ્યાના જાણુ, ૮ કવિ.

ત્રણ યોગ-મન, વચન, કાયાને વશ કરે.

ઉપાધ્યાયની ૧૬ ઉપમા-શંખ, અશ્વ, સુભટ, બળદ, સિંહ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી, ઇંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, જંબુ, સુદંશણુ-વૃક્ષ, સીતાનદી, મેરૂપર્વત, સ્વયંભૂ.

સાધુ.

માત્ર આત્માની સિદ્ધિ કરવા તરફ જ જેનું લક્ષ છે, મોક્ષ તરફ જ દૃષ્ટિ રાખી જે આત્મસાધન કરે છે તે સાધુ કહેવાય છે, જેનાં ૪ નામ છે. માહણુ, સમણ, ભિખ્ખુ, નિગ્રંથ.

માહણ-કાયાદિકની સર્વ ક્રિયાથી નિવર્તે, પાપકર્મ, રાગ, દ્વેષ, કલેષ, ચુગલી, અવર્ણવાદ, હર્ષશોક કપટ, જુઠ, બીજા મતની શ્રદ્ધાથી નિવર્ત, પાંચ સમિતિ સહિત હોય, સદાકાળ છકાય અને સંયમના રક્ષક હોય તે માહણુ-મહાત્મા કહેવાય છે.

સમણ-કોઈના આશ્રય રહિત, કરણીના ફળની વાંછા રહિત, કષાય રહિત, હિંસા, જુઠ, ચોરી, મૈથુન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ દ્વેષ રહિત, ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર શરીરની મમતાને છોડે તે સમણ-સાધુ કહેવાય છે.

ભિખ્ખુ–નિર્વંઘ ભિક્ષાથી શરીરનો નિર્વાહ કરે, અભિમાન રહિત, વિનય નમ્રતા સહિત, દેવ–દાનવ અને માનવના ઉપસર્ગો સહન કરે, નિરતિચાર વ્રત પાળે, અધ્યાત્મયોગી હોય, સંયમ તપમાં સ્થિર હોય, બીજાને નિમિત્તે બનાવેલો આહાર લ, તે ભિખ્ખુ કહેવાય છે.

નિગ્રંથ–રાગદ્વેષ રહિત એકલા રહે, તત્વજ્ઞ, સર્વથા આશ્રવના નિરૂધન, સુમતિવંત, સમાધિષ્ઠ, પુજા, સત્કાર, સન્માનની ઇચ્છા રહિત, એકાંત ધર્મના અર્થી, ક્ષમા આદિ દશવિધિ ધર્મના ભિન્ન ભેદના જાણકાર, મોક્ષમાર્ગનો અંગીકાર કરનાર, કાયાની મમતા રહિત હોય તે નિગ્રંથ સાધુ કહેવાય છે.

સાધુના ૨૭ ગુણ—(૫) પાંચ મહાવ્રત પાળે, (૧૦) પાંચે ઇંદ્રિયના ૨૩ વિષયથી નિવર્તે, (૧૪) ચાર કષાય રહિત, (૧૫) પાપથી મન નિવર્તાવી ધર્મ માર્ગમાં પ્રવર્તે, (૧૬) કારણ જેટલું જ નિર્દોષ બોલે, (૧૬) કાયાની ચપળતા નિવારે, (૧૮) અંતઃકરણમાં પરિણામની ધારા સદા નિર્મળ રાખે, (૧૯) કરણસિત્તરીના ૭૦ ગુણયુક્ત હોય, (૨૦) મન વચન કાયાના જોગની સત્યતા રાખે, (૨૧) મતિ શ્રુત અંગ ઉપાંગ આદિ જેટલું હાજર હોય તેટલું શીખે, (૨૨) કષાય, નોકષાય, મોહનીય દોષરહિત હોય, નિર્મળ સમ્યકત્વ પાળે, (૨૩) સામાયક, છંદોપસ્થાપની, આદિ ચારિત્રયુક્ત હોય, (૨૪) ક્ષમાવંત હોય, (૨૫) સદા વૈરાગ્ય·

વંત હોય, (૨૬) ક્ષુધાદિક ૨૨ જાતના પરિસહ સમ ભાવે સહન કરે, (૨૭) મરણથી ડરે નહિ—સમાધિ મરણ કરે.

(પર અનાચરણ, ૨૦ અસમાધિ દોષ, ૨૧ મોટા દોષ, ૩૨ યોગસંગ્રહ, જે માત્ર સાધુઓને જાણવાના છે તે અત્રે લખ્યા નથી).

પાંચ અવંદનીય—પાસત્થા, ઉસન્ના, કુશીલીયા, સંસત્તા, અહચ્છંદા.

સાધુજીની ૩૨ ઉપમા—કાંસીપત્રઇવ, સંખઇવ, જીવગઈઇવ, સુવર્ણઇવ, ભિંગઇવ, કુમ્મોઇવ, પદ્મકમળઇવ, ગગણઇવ, વાયુઇવ, ચંદ્રઇવ, આઇચ્ચઇવ, સમુદ્રઇવ, ભારંડઇવ, મંદરઇવ, તોયઇવ, ખડ્ગીહત્થીઇવ, ગંધત્થીઇવ, વૃષભઇવ, સિંહઇવ, પુઢવીઇવ, વન્હીઇવ, ગૌશીષચંદ્રણેઇવ, દહઇવ, ખિલીઇવ, શૂન્યગેહઇવ, દીવેઇવ, શસ્ત્રધારઇવ, સપ્પઇવ, સકુણઇવ, મિગ્ગઇવ, કઠઇવ, સ્ફાટકરયણઇવ.

(એવા ગુણાતિશયાદિયુક્ત પંચ પરમેષ્ઠીના પરમ શ્રેષ્ઠ ગુણોનો અંશ પોતામાં આવે એવી ભાવના સાથે સામાયક સંપૂર્ણ કરવી).

સામાયક—ફળ નામક પ્રકરણ સંક્ષિપ્તે સંપૂર્ણ કર્યું.

સમાપ્ત.

શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ કૃત

પુસ્તકો.

નયકર્ણિકા—(કર્તા શ્રી વિનયવિજય મહારાજના ચરિત્ર સાથે. સાતે નયોને ઘણી સરલ અને સરસ રીતે સમજાવેલ છે. જૈન તત્વજ્ઞાનના અભ્યાસી માટે તો ખાસ ઉપયોગી.) ... ... કિ. ૦–૬–૦

શ્રી જિનદેવદર્શન—શ્રી જિનપ્રભુના ખરા દર્શનની ઉત્તમ રીત દાખવનાર; વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત ૦–૩–૦

સામાયિક સૂત્ર—સામાયિક ઉપર અપ્રતિમ ૨૦૦ પાનાનું દળદાર પુસ્તક. વિધિ, હેતુ, વિવેચન સહિત. દરેક જૈનશાળામાં ચલાવવા યોગ્ય અને દરેક શ્રાવકના ગૃહમાં અવશ્ય રાખવા યોગ્ય ૦–૬–૦

જૈન કાવ્યપ્રવેશ—ગત જૈન કવિઓનાં ઉત્તમ કાવ્યો અને તે દરેક કાવ્યના અર્થ સાથે. શાલોપયોગી તેમજ ગૃહ પુસ્તકાલયમાં ખાસ રાખવાયોગ્ય. આથી ઉત્તમ સ્વાધ્યાય થઇ શકે છે.......(તૈયાર થાય છે) ૦–૬–૦

મળવાનું ઠેકાણું:— **દલીચંદ સૌભાગ્યચંદ્ર શાહ.**

મારવાડીનો માળો–ભીંડીબજાર,

મુંબઇ. નં. ૯.